

Nekdanja pridelava sena v Sorici

v spomin (1917-2003)

10. junija 2003 se je od nas poslovil dolgoletni član Muzejskega društva Škofja Loka Marijan Masterl, gradbeni in bančni strokovnjak ter avtor številnih strokovnih in domoznanskih prispevkov v Loških razgledih. Podroben življenjepis Marijana Masterla smo objavili v 44. številki Loških razgledov ob njegovi osemdesetletnici.

V jubilejni številki objavljamo njegovo nedokončano delo Nekdanja pridelava sena v Sorici, v nadaljevanju pa spomine Marjana Oblaka na njuno sodelovanje in prispevek muzealca Dejana Vončine o Masterlu kot partizanskem fotoreporterju.

Uredništvo

NEKDANJA PRIDELAVA SENA V SORICI (Starosvetno izročilo)

To narodopisno gradivo posvečam pokojnemu Janezu Kežzarju (1904–1999), po domače Hajžlarju, svojemu dobremu prijatelju in mentorju iz Spodnje Sorice.

Uvod

V odmaknjeni preteklosti se je prebivalstvo Sorice preživljalo predvsem z rejo goveje živine tako za domače potrebe kot za prodajo. Zdravo in lepo soriško govedo, znano daleč naokoli, je šlo dobro v prodajo. Zato je bila razumljiva želja Soričanov rediti čim več plemenske govedi in si tako povešati blagostanje svojega življenja v tej odmaknjeni gorski vasi. Letno število govedi v reji pa ni bilo odvisno le od razpoložljive velikosti hlevov, temveč predvsem od količine poleti pridelanega sena za zimsko krmo živine v hlevih.

Marijan Masterl

Dobro tretjino sena so dajale visokogorske senožeti na nadmorski višini Soriške planine od 1300 do 1550 m pri največjem staležu živine. Način pridobivanja sena na teh senožetih so, vključno s poljedelskimi orodji, v Sorico prinesli njeni priseljenci iz svoje prvotne domovine Pusterthala (Pustriške doline) na vzhodnem Tirolskem. V novi domovini so priseljenci nadaljevali s svojim utečenim gospodarjenjem in načinom kmečkega življenja v gorskem okolišju. Zaradi lege senožeti visoko nad Sorico je nastalo posebno kmečko opravilo s širšim poimenovanjem **senarjenje**.*

Pod tem opravilom je razumeti pridobivanje sena na Soriški planini, njegovo poletno spravilo v senike na planini in ročni zimski odvoz s posebnimi sankami na skednje in hleve v Sorici.

Bogat vir pričujočemu zapisu o senarjenju je bil Janez Kejzar, kajzar iz Spodnje Sorice, po domače Hajžlar, ki je omenjena opravila opravljal sam in mi o njih, z različnim spominom, pripovedoval pred dvajsetimi leti. Meni pa je bila dana možnost, da sem večkrat obiskal vzhodno Tirolsko in se v raznih kulturnih institucijah seznanjal s tovrstno strokovno literaturo in ogledom razstav. Z Janezom Kejzarjem sva leta 1981/82 obiskala soriške senožeti. Preučevala sva toponime, ki spominjajo tako na priseljence s Tirolskega kot na morebitno navzočnost Keltoev na tem območju.

I. del

Kraj in ljudje

Sorica je gorska vasica na dveh višinskih obzorjih (Zgornja Sorica, 880 m, in Spodnja Sorica, 816 m). Zgornja Sorica, ki leži ob izviru reke Sore na severozahodnem ozemlju občine Železniki in pod prisojnimi pobočji vzhodnih Lajnjarja in Drauha¹, je zagotovo primer nekdanje umno in gospodarno pozidane vasi s pravšnjo izbiro in odmero razpoložljivih površin za kmetijsko obdelavo zemlje, za pašnike, senožeti in za gozdove, tako da je bilo vse čim bolj priročno za delo in uravnoteženo, ničesar preveč in ničesar premalo.

O sami izbiri zaselka obstaja ljudsko izročilo. Zgodovinar Pavle Blaznik je leta 1986 zapisal: *»Ustno izročilo trdi, da bivajo prebivalci soriškega ozemlja tam šeststo let. Po tradiciji je v začetku prišlo v Sorico le osem ljudi. Našli so popolnoma zaraslo pokrajino. Prišli so sami brez družin. Na Gosarjevem biglu so zlezli na lipo, da preizkusijo veter, če bo ozemlje rodovitno ali ne. Veter jim je ugajal. Lipo so posekali, obžagali in iz nje napravili mizo. Stari ljudje so menda to mizo še videli. Nato so začeli obdelovati zemljo. Šele kasneje so šli po svoje družine.»*

Ko so naju z Janezom pota vodila skozi gorska naselja nad Baško grapo, kot so Rute, Obloke, Stržišče, ter podratitovške vasi in zaselke, ki imajo vsi po vrsti čudovito izbrane lege na kolikor toliko ravnem svetu v odprtih krnicah pod južnimi pobočji bohinjskih Alp v višinskem območju 656 do 1200 m, – se nisem mogel načuditi, s kako nezmotljivim čutom so od takrat obširnega, verjetno neobljudenega, gozdnatega in močno razčlenjenega sveta, v katerem je orientacija težka, izbrali najlepše, vsestransko ugodne lege za svoja selišča in obdelovanje zemlje. V vseh omenjenih krajih so bile izbrane dobro osončene

* V ožjem smislu je senarjenje zimsko spravilo sena na domove z ročnimi sankmi.

in zavetrne lege ter ob izdatnih zalogah vode za potrebe naseljencev in za živino. Po ljudskem ustnem izročilu naj bi mesta poselitve odkrili pri prodiranju novoselcev iz doline navzgor ob reki ali potoku.

Pod brižinskim škofom, »gozdnim, lovskim grofom« Emihom (1283–1311) se je leta 1283 začelo poseljevanje ozemlja pod zahodnimi in južnimi pobočji Ratitovca. Že v darilnih listinah cesarja Otona II. iz leta 973, s katerima je podaril brižinskemu škofu Abrahamu (957–994) ozemlje sedanje Selške doline, je bilo povedano, da sega njegova meja do planine Boscaka, danes Pečana, kakor so pred več kot 1000 leti naši predniki označevali ta del Ratitovca.

Urbarja za leti 1291 in 1318 omenjata, da je obstajal v Sorici že leta 1286 urejen poseben urad (Officium Zevritz). Soriška kolonizacija je bila v celoti končana po letu 1318. Do leta 1291 je bilo na ozemlju Sorice vsega 21 hub (gruntov).¹¹

Dokler so bili naši kraji pod avstrijsko oblastjo, je iz Sorice hodilo vsaka tri leta odpislanstvo v Innichen, kraj ob izviru reke Drave, od koder so prišli njihovi predniki, da je tamkajšnji cerkvi darovalo veliko svečo, tako imenovani Käfergeld s priprošnjo za varstvo polja pred škodljivci.¹²

Znano je, da so Slovenci poselili vse zgornje Podravje tja do izvira Drave. Samostan v Innichenu je leta 769 ustanovil Tasilo prav zato, da bi pokristjanjeval tam bivajoče poganske Slovence. Zato je vprašljiva trditev, da se je v tamkajšnjih, v Selško dolino preseljenih prebivalcih (Jenšterle, Egert, Kemperle, Majerle, Veber, Kežar, Pintar, Gosar itd.) pretakala zgolj kri nemških vzhodnih Tirolcev. Po prihodu so priseljenci posameznim naseljem dali svoja vzhodnotirolska narečna imena: Spodnje Sorico so imenovali Ka Cari, zahodni del Zgornje Sorice Drfle (nem. Dörflein), Vzhodni del pa Poderbele. Spodnje Danje so poimenovali Unter Houben (nem. Hube), Zgornje Danje pa Ober Houben. Tudi posameznim delom zemljišča so dali posebna imena: Ava (nem. Au – livada, loka), Bintke (nem. Windecke), Gruba (nem. Grube), Jauserkejevele, Juchrerkejevele (nem. Keilwele) je iz zelo strmega pobočja moleča pečina. Kožlohta (nem. Kuhschlucht) – kravji prepad, Poh (nem. Bach) – potok, Vidržna (nem. Wider die Sonne) – proti soncu, senčno stran imenujejo Soričani Bideržna.

Zemljepisni oris

Lega na razgibanem zemljišču daje Sorici svojsko podobo, obdano z visokimi gorami, ki je zlepa ni srečati drugod. Leži ob razvodju voda, ki se proti vzhodu stekajo v Črno morje in proti zahodu v Jadransko morje. Razvodje je bilo od nekdaj cerkvena meja med oglejsko patriarhijo in freisinskim gospostvom. V času avstro-ogrske monarhije je v bližini Sorice potekala deželna meja med Kranjsko in Primorsko. Tudi za Slovence krivično mejo so junija 1921 v Rappalu postavili na omenjeno razvodje. V letih 1930–38 so Italijani to mejo prepredli z vojaškimi potmi (mulatjerami), utrdkami in z obmejnimi vojašnicami. Tudi Hitler in Mussolini sta se leta 1941 končno sporazumela za to delitveno mejo slovenskega ozemlja, čeprav so Italijani pred Nemci vdrli po Selški dolini in celo zasedli Škofjo Loko.

Tudi vreme ima na tem razvodju svojo mejo. Pozno jeseni slana najprej pobeli vzhodno stran razvodja. Tudi dežja in snega pade v Sorici in na Soriški planini, poleg Jelovice, največ na Loškem. Po razvodju teko tudi meje katastrskih občin.

Soriška planina je zaradi obilice snega danes snežna rezerva Slovenije. Pregled snežnih razmer 1973/74 do 1977/78

Zima	Sneg zapadel	Ležal do	dni	Največja debelina cm	dne
1973/74	28. 10. 73	7. maja 74	191	295	28. 2. 74
1974/75	12. 11. 74	10. maja 75	179	310	2. 3. 75
1975/76	17. 11. 75	16. maja 76	181	285	feb.?
1976/77	22. 11. 76	8. maja 77	167	315	12. 3. 77
1977/78	5. 11. 77	20. maja 78	196	305	24. 3. 78

Na tem gorskem razvodju je bil že v srednjem veku na Petrovem Brdu (803 m) važen in varovan cestni prelaz na nekdanji tovorni poti iz Ogleja skozi Baško grapo, Selško dolino in Škofjo Loko ter naprej proti vzhodu. Cestni preval je varoval lesen utrdbeni objekt na levi strani doline. Ob meji se je v letih 1921 do 1930 razvilo tihotapstvo, posebno v Davči. Naravna in nekdanja državna meja sta s časom ustvarili tudi narečno govorico, ki se v Baški grapi bistveno razlikuje od govora v Selški dolini.

Razumna izraba površin

Srednjeveški priseljenci so na takrat razpoložljivih površinah za naselji Spodnja in Zgornja Sorica izbrali vsestransko ustrezen prostor, tako glede oblikovitosti zemljišča kot tudi osončenja ter zavarovanja naselij proti severnim vetrovom, in ob izdatnih studencih, nastalih na meji prepustnih in neprepustnih kamnin kot sta apnenec in skrifj.

Hišam in gospodarskim poslopjem so namenili dve manj rodovitni ledeniški koriti. Gladko, dobro osončeno hrbtišče med ledeniškimima koritoma pa je služilo obdelovalnim površinam. Na tem zemljišču so ob dovoznih poteh postavili značilne soriške kozolce s posebno močnimi stebri, zidanimi iz kamnja. Stanovanjske hiše in gospodarska poslopja so po obsegu in po gradnji še danes vidne priče nekdanjega preudarnega gospodarjenja z razpoložljivimi naravnimi dobrinami.

Cerkev in okoli nje obzidano farno pokopališče sta postavljena južno od vasi na vzvišenem mestu kot krajevna dominanta. S svojo poudarjeno lego dopolnjujeta že tako svojski okvir Sorice in sta vedno na očeh obiskovalcev, ki prihajajo v Sorico z južne strani (Selške doline) ali s severne strani (iz Bohinja) ali čez Soriški preval z zahoda (čez Petrovo Brdo).

Sorico so v 13. stoletju poselili priseljenci iz Pusterthala (v Vzhodni Tirolski). S seboj so prinesli svoj način gospodarjenja, graditve domov in poimenovanja zemljišč v okolici. Danes je Sorica pravi gorski vaški biser. Neštetokrat je s svojo edinstveno poselitvijo in polna lepote pozirala fotografom, slikarjem in filmskim snemalcem. Tu so filmarji pokopali Tavčarjevo Meto iz Cvetja v jeseni.

Prvo doslej znano fotografijo Sorice je leta 1902 napravil L. Smolnikar, ljubljanski stolni vikar. In prav nič ni čudnega, da so slikovita pokrajina in macesnovi gaji tudi

mladega domačina Ivana Groharja (1867–1911) navdušili za slikarstvo in mu obogatili impresionistično barvno paleto, ki so mu jo zavidali tudi drugi slikarji. Grohar, slikar svetlobe, je znano upodobitev Sorice naslikal okoli leta 1900. Slika nosi naslov *Pozdrav iz Sorice*, kot model mu je pozirala znana Soričanka, Majerlova Mici, zanimiva pa je po delovni noši Soričank: te so predpasnik pri delu dvignile in ga v obliki klobase povezale.

Dostopnost Sorice

Visoka lega Sorice je bila nekdanj težko dostopna iz Področja (D 5) (Selška dolina). Pot je bila ozka in strma. S stezo od Rotka (C 3) je Sorica povezana s prevalom Petrovo Brdo. Do Škofje Loke, kjer so Soričani imeli svojo sodno oblast, je bilo 7 ur dobre hoje.

Z izgradnjo avtomobilske ceste Sorica – Petrovo Brdo leta 1957 proti Podbrdu (5 km), od Rotka na Soriški preval proti Bohinju ter s posodobitvijo ceste Področje – Sorica leta 1978 (5 km) proti Škofji Loki je Sorica postala z vseh strani lahko dostopna in zato bolj obiskovana.

Ko nova cesta pripelje iz objema jelovih gozdov, se na vrhu zavojev (nad Roštom) zravna. Na strmem travniškem svetu se odpre svojevrsten pogled na Sorico. Na Grohi (D 7) obiskovalca pozdravlja veliki sin Sorice Ivan Grohar. Logondrov kip je v bron odlila Livarna umetnin v Ljubljani.

Na levi stoji na gričku soriška cerkev, v njej sta Langusova slika sv. Miklavža, v prezbiteriju pa freska Janeza Šubica. Pred cerkvijo rastejo na severni strani stoletne lipe. Na pokopališču so nagrobniki in na njih imena, ki spominjajo na prvoseлке. Ivan Grohar je za domačo cerkev izdelal slike evangelistov. Nad vasjo pa to sliko zapišajo goriški vrhovi Lajnar, Drauh, desno ob njih pečevnati Tonderškofel. Na Bidržni in na Golem (D 4) so številni masivni kozolci z močnimi kamnitimi stebri.¹⁰

Poselitev Sorice

Kdo so bili v preteklosti prvoseлке v okolici Sorice, v literaturi ni nobenih pojasnil. Le po toponimih bi bilo moč soditi o morebitnih Keltih.

Na zahodnem vstopu v Baško grapo je v Mostu na Soči zgodovinski kraj iz svevolucijske hallstattsko-latenske kulture. V Mostu na Soči je vzpetina z imenom Kuk. Drugo naselje tega imena je nad Baško grapo v višini 620 m. Ima izredno dominantno lego nad dolino. Gorsko sleme med dolinama Sore in Davščice nosi več vrhov ime Kolk (Čemažarjev, n. v. 1048 m, Šoštarjev, n. v. 1102 m, Jemičev, n. v. 1103 m in Zaklančarjev kolk, n. v. 1024 m). Tudi v bližnji vasi Potok je vrh z imenom Kuk. Da se v omenjenem okolišu nahajajo kraji s keltskimi imeni je mogoče povezovati s tem, da je skozi Baško grapo takrat vodila rimska cesta čez Petrovo Brdo. Znano je, da so se Kelti pred Rimljani umikali na višje ležeče, varnejše kraje. Vsi kuki in kolki so vrhovi gričev – razlaga etimologov.

Leta 1218 je oglejski patriarh Bertold Andeški poklical na ozemlje tolminskega gospostva kmete iz tirolskega Pusterthala in jih naselil na ozemlju zgornje Baške grape s središčem v Rutu. Vas pa se je prvotno imenovala Nemški Rut. Priseljenci v Rutu niso bili tlačani, temveč svobodnjaki, oproščeni davkov, plačevali so nekaj

malega desetine.⁷ Po letu 1283 je, na takrat še neobljudenem območju današnje Sorice freisinski škof Emico, prav tako kot pred tem Bertold Andeški, naselil Tirolce iz istega kraja, vendar v znatno manjšem številu. O teh naseljencih še vedno pričajo priimki tedanjih prebivalcev, nagrobniki na pokopališču okoli cerkve. Mnogotera ledinska, krajevna in gorska imena ter poimenovanja orodij in opravil spominjajo na tirolske priseljence. Že v darilni listini iz leta 973 za loško gospostvo se omenja ime manjše reke (potoka) Zouriza (Sorica) (C 3). Ni še odkrito, kdo je temu potoku v gornjem toku Selske Sore dal to ime. Podobno ime reke Zoura (Sovra) je v listini uporabljeno tudi za pritok Poljanske Sore. Nekateri poznavalci tovrstnih pričevanj menijo, naj bi obema rekama dali ime Kelti, kar pa ni dokazano.

Kolonizacija Sorice, ki se je leta 1283 začela v Spodnji Sorici, naj bi štela sedem hub (gruntov). Tirolski priseljenci v Sorici so na zahodu v Baški grapi že imeli za sosede svoje rojake, zato so se lahko širili predvsem proti vzhodu pod južnimi pobočji Ratitovca vse do Dražgoš.⁸

Drugi pripovedujejo o Sorici

Kaj se je dogajalo v Sorici za časa Janeza Vajkarda Valvazorja, bi lahko brali v njegovem veličastnem delu Slava Vojvodine Kranjske (1689). Žal pa Valvazor s tega območja dežele Kranjske piše le o Loki in o Železnikih. Omenja tudi nemške naseljence na Kočevskem, ne omenja pa jih v Sorici in njeni okolici. Prav tako ne omenja nemških Rutarjev, preseljenih iz Pusterthala na ozemlje tolminskega gospostva.

V Bleiweisovem Slovenskem koledarčku za leto 1855 je P. Kozler pod naslovom Potovanje po pokrajinah slovenskega naroda med drugim zapisal o Sorici naslednje: *»Za nemško naselitev se je tedaj tudi štela občina Sorica na gornjem Krajskem, vendar je tam služba božja le slovenska, in malo je Soričanov, da bi jezik očakov svojih še razumeli. V okraju Tolminskem so naseljeni nemški Tirolci v fari Nemški Rut, kateri med seboj nemško s slovenskimi besedami pomešano govorico imajo, ki je sosedi ne razumejo, zunej svoje občine pa z družimi slovenski govoré; pridiguje se jim v cerkvi samo po slovenski.«*

V Sorici je od marca 1853 do 1. novembra 1856 kaplanoval Andrej Likar (1826–1865). Doma je bil iz Spodnje Idrije. V Bleiweisovem koledarčku za leto 1856 je prvi objavil obsežen in dokaj popoln popis Sorica. Vendar njegovo mnenje o uporabi nemščine v Sorici Kozlerju nasprotuje le navidezno. Kozler je svoje ugotovitve napisal le o Soričanih; nasprotno pa je Likar zajel tudi od takratnih cestnih zvez še odmaknjene sosednje vasi in zaselke ter naštel 81 hiš in 900 duš (Sorica sama je še 14 let kasneje štela samo 466 prebivalcev). Zaradi prometne odmaknjenosti in višjih leg pa so prebivalci Spodnjih in Zgornjih Danj kot domač govorni jezik uporabljali tirolščino znatno dlje kot Soričani. Ti so že od leta 1655 v domači župnijski cerkvi poslušali slovenske pridige. Sorica je dobila šolo leta 1852 in se je vsa leta v njej poučevalo v slovenskem jeziku. Tako so v Sorici leta 1855 govorili slovensko, v Danjah pa še tirolsko nemščino, pomešano s slovenskimi besedami. Tako razlago potrjuje tudi 37 let kasneje učitelj Jože Arnič, ki je v sorisko šolo prispel leta 1892.

Sedanji župnik v Sorici je Škofjeločan, gospod Ivo Kožuh, Firbarjev iz Srednjega Karlovca, drugi župnik iz Škofje Loke. Prvi je bil Karlin, prav tako iz iste okolice v Srednjem Karlovcu. Prisludhimo njegovemu prispevku:

»DUŠNOPASTIRSKA OSKRBA SORIČANOV«

Kdo in v koliki meri je duhovno skrbel za Soričane, ko so se naselili na bregove pod Ratitorcem, ni znano. Verjetno so bili razen plačevanja davkov podrejeni neposredno Božji oblasti. Cerkenoupravno so sicer pripadali starološki prafari (pražupniji). Leta 1494 je bila za celotno Selško dolino ustanovljena župnija v Selcih. Verjetno se je takrat duhovna oskrba v Sorici izboljšala. Še vedno pa so prebivalci teh krajev imeli daleč k rednemu bogoslužju. Še posebno težko in zahtevno je bilo pokopavanje umrlih. Do Selc je bilo vsaj 5 ur hoje ali vožnje z vozom. Upoštevali moramo tudi krajšo življensko dobo, veliko smrtnost otrok in pogoste nalezljive bolezni. Zato mrliči v vasi niso bili redki. Po mojem mnenju so na griču, kjer stoji sedanja cerkev, vsaj občasno pokopavali. Na pokopališču so seveda postavili vsaj križ, če ne kapelico ali celo manjšo cerkev.

Po Tridentinskem cerkvenem zboru (1545–1563) se je duhovna oskrba močno povečala. Pogosteje so v te odročne kraje prihajali selški kaplani. Zaradi lažje dušnopastirske oskrbe so 19. marca 1656 v Sorici ustanovili samostojni vikariat. Od takrat je Sorica imela tu bivajoče vikarje in pogosto tudi kaplane. Zlasti starejši župniki so za pomoč imeli kaplane. Mnogi kaplani so svoje župnike nasledili, zato nekatera imena najdemo med kaplani in župniki. Vseh vikarjev in župnikov, ki so pastirovali v Sorici, je od leta 1656 do danes 35; kaplanov pa 58. Njihovi priimki nam razodevajo, da so bili večinoma Slovenci, nekateri s primorske (goriške) strani, drugi Kranjci. Koliko od teh je bilo Ločanov, je težko ugotoviti. Znano pa je, da sta bila pred menoj Ločana Anton Padovanski Jamnik (iz Stare Loke) (od 13. oktobra 1878 do 2. januarja 1907) in Jurij Karlin (Plevnarski iz Karlovca) (od 13. oktobra 1903 do 10. septembra 1913). Dvesto let po ustanovitvi vikariata, leta 1856, pa so pod vplivom reformacijskih odredb Jožefa II. ustanovili samostojno župnijo Sorica. Dušnopastirska oskrba se s tem bistveno ni spremenila, le pravno je Sorica postala samostojna župnija.

Kdaj je bila v Sorici postavljena prva cerkev in kakšna je bila, ni znano. Prav tako ni znano, katera po vrsti in kdaj natančno je bila zidana sedanja. Po slogu zidave sodijo, da je bila postavljena v drugi polovici 17. stoletja. To je kmalu po tem, ko je bil ustanovljen soriški vikariat in je kraj dobil svojega duhovnika. Cerkev je postavljena na pokopališču. Ob prenovi (zgraditvi) temeljev so pod stenami cerkve našli grobove. Sedanji glavni oltar je leta 1843 postavil Matej Tomc iz Šentvida nad Ljubljano. Najpomembnejše umetniško delo je stropna freska zadnje večerje v prezbiteriju. Ta je delo Janeza Šubica iz Poljan. Poleg tega je tu še Langusova slika sv. Miklavža in Groharjeva slika evangelista.

Okrog pokopališkega zidu stoji štiri mogočne lipe. Njihova starost je ocenjena na okoli 500 let. Mogoče so jih posadili okrog »novega« pokopališča, ali pa so začeli pokopavati pod lipami? Mogoče so bile zasajene ob blagoslovitvi (posvetitvi) prejšnje cerkve. Mogoče so bile cerkve pred sedanjo celo bližje vasi. V župnijski kroniki je

zapis, da je bil prejšnji »stari farovž«, to je hiša, v kateri se je pozneje rodil Ivan Grohar; v vasi; pa tudi »stara mežnarija« ali »pr. Mežnarček«, stoji v strnjemem naselju. Sedanje župnišče je bilo zgrajeno leta 1820.«

Sorica do 1. svetovne vojne

Do prve svetovne vojne je bila Sorica samostojna občina v sodniškem okraju Škofja Loka. Zajemala je: Davčo, Osojnik, Porezen, Potok, Ravne, Spodnje in Zgornje Danje, Spodnjo in Zgornjo Sorico, Torko, Zabrdno in Zali Log. Cerkveno je do marca 1656 Sorica spadala pod župnijo Selca, od tedaj dalje pa je bila samostojna župnija, vseskozi s slovenskimi duhovniki in s slovenskimi pridigami v cerkvi.

Po ljudskem štetju 31. 12. 1869 je bilo v Sorici 466 prebivalcev.

Leto	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1966
Spodnja Sorica	184	205	224	202	219	173	129	117	99	96
Zgornja Sorica	282	305	331	340	365	337	273	240	207	187
Sorica skupaj	466	510	555	542	584	510	402	357	306	283

Sorica je bila najbolj prizadeta v prvi svetovni vojni, v kateri je padlo 65 moških v najlepših letih, v ruskem ujetništvu pa je ostalo 62 mož, ki so se po končani vojni postopoma vračali domov. Izguba 127 moških prebivalcev je pustila težje demografske posledice. Prenekatero gospodarstvo je bilo prizadeto zaradi avstrijskega vojnega posojila, nizkega staleža živine, izpraznjenih senikov in žitnic.¹⁰ Največje število prebivalcev, 584, je Sorica imela leta 1910, od tega Zgornja Sorica 365, Spodnja pa 219, v naslednjih 5 letih pa se je znižalo na 510; leta 1948 je vas štela 402 prebivalca,¹¹ v letu 2002 pa v Sorici po podatkih župnega urada Sorica prebivalo 260 ljudi. Število prijavljenih prebivalcev je nekoliko višje.

Pred prvo svetovno vojno je v Sorici živelo prebivalstvo petih družbenih plasti: kmetje gruntarji, kmetje z delnim gruntom, bajtarji, novohišarji ter gostači v najetih stanovanjih. Prve tri skupine prebivalcev so se preživljale z obdelavo polj, živinorejo in tudi s prodajo lesa. Preostale nižje plasti prebivalcev so svoj zaslužek iskale z delom na kmetijah, predvsem pa so kot znani drvarji hodili vsako leto na delo v Belco na Gorenjsko. Pozimi so po zasneženih vlakih s konjsko vprego spravljali les z Jelovice v dolino. Nižjemu sloju prebivalstva se je v Sorici rezal trd kruh. Zato so tisti, ki niso imeli zemlje ali pa le malo, morali iskati delo daleč od Sorice, tudi v daljni Franciji. Nekateri gostači so se iz Sorice odselili.¹¹

Italijanska okupacija Sorice 1918–1920

Poleg domačih novic je v župnijsko kroniko v tem času pisal Janez Mikuž, župnik v Sorici od leta 1913 do 1930. Podrobno je zapisal, kaj so Italijani počenjali v času okupacije. Sorico so zasedli 29. novembra 1918 in bili v njej do 27. decembra 1920, to je do sklenitve rappalske pogodbe.

Župnik okupacijske vojske dosledno naziva z Lahji. Ob tem hudomušno opisuje njihovo obnašanje in kako so v tej gorski vasi vplivali na življenje domačinov.

Navedel bom le nekaj župnikovih pripomb na okupacijski čas v Sorici:

- Lahí so na Ekarjevo hišo v Spodnji Sorici nabili novo tablo z napisom Piazza Vittorio Emanuele. Mikuž pa dodaja: »Lep prostor so izbrali. Tod mimo domačini gonijo krave napajat, sedaj je lahko mirna kraljevina Italija.«
- Za Božič leta 1918 so laški oficirji povabili na skupno slavnostno kosilo soriškega župnika in župana. V otvoritvenem govoru je eden izmed oficirjev dejal: »Bodite dobri z nami. Mi imamo papeža.«
- Za tolmača je bil Liparjev Matevž, hrust med paškimi pigmejci.
- Na Eku je bil drog, na katerem je visela trikolora, »bandiera« - zastava. Vsak večer ob trobentah vojaki v popolni bojni opravi stojijo mirno in jo pozdravijo ob snemanju. Podbrčanci pravijo: Sedaj gre madam spat.
- Sporna zadeva med Soričani in Lahí je bil občinski kanonček, ki so ga domačini kupili namesto možnarja. Soričani so laškim vojakom zatrijevali in dokazovali, da to ni noben kanon za streljanje, plašni vojaki pa so vztrajno trdili, da bi z njim lahko streljali v Podbrdo. Kanonček so dvakrat zaplenili, končno pa so ga morali vrniti Soričanom.
- Laški vojaki so bili zmikavti na več načinov. Kradli so denar, drobnico, pobijali so srne, lovili ribe. Na planini so razdirali lesene senike in jih kurili.
- Župnik in starši opozarjajo mlada dekleta, naj zaradi Lahov ne hodijo po skritih poteh. Še starejših žensk Lahí ne puste pri miru. V Sorici se je rodilo deset nezakonskih otrok, Lahí pa so poročili le štiri Soričanke. Druge so zaman čakale na ženine, ki so jim obljubljali zakon.

Tovrstnih župnikovih pripomb na račun Lahov je še precej.

Po drugi svetovni vojni

Po drugi svetovni vojni je zaradi odhajanja kmečkega prebivalstva v industrijo začelo število prebivalcev v Sorici naglo upadati. V dolino, k lažjemu delu in boljšemu zaslužku so odhajali predvsem mladi. To je bilo državno usmerjeno preseljevanje prebivalstva, ki je povzročilo dvojno škodo. Praznilo se je gorsko območje z vsemi škodljivimi posledicami, manjkali so ljudje za vzdrževanje ravnotežja v naravi. Priseljenci v dolino pa so izvajali pritisk na zemljišča za nova stanovanja. Hribovsko prebivalstvo Selške doline se je najprej naselilo v Železnikih, nato v Škofji Loki, Kranju in na Jesenicah. Nadaljnje razslojevanje kmečkega prebivalstva Sorice in njene okolice in odhajanje ljudi na delo v dolino so nekoliko umirili šele modernizirana cesta iz Podrošta v Sorico, razvijajoči se avtomobilizem ter izboljšanje cen kmetijskih pridelkov in smotrnejša davčna politika.¹³¹

Nekateri pomembni dogodki v Sorici, kot jih prikazuje Kronika župnije Sorica

Pomembni dogodki v novejši zgodovini Sorice prikazujejo izredno prizadevanje njenih prebivalcev za gospodarski in kulturni napredek svojega kraja.*

V začetku 18. stoletja je v Nídranski grapi (D4-D5) začel obratovati skrilolom, iz

* Zajeti v kroniki Župnije Sorica, ki obsega obdobja 1903 do 1934 na 234 straneh

katerega so od tedaj dalje dobile soriške hiše in kozolci ter strehe po Selški dolini trajno in lepo kamnito kritino temnosive barve.

Sorica je leta 1836 imela tri mline za mletje žita, leta 1901 pa že pet mlinov in pet žag.

Leta 1852 so v Sorici odprli novo šolo, ki je širila slovenski jezik. Tako so se staroselci šele od svojih otrok priučili slovenščine.

Leta 1880 je šolsko društvo Deutscher Schulverein ustanovilo nemško šolo. Najeli so že sobo za šolo v Spodnjih Danjah in poslali tja nemškega učitelja iz Ljubljane. Takratni posestniki v Sorici, na katere je s širjenjem slovenskega čtiva še posebno vplival tedanji narodno zavedni soriški župnik Anton Jamnik iz Stare Loke, so bili že toliko slovensko zavedni, da so poslanega jim učitelja odklonili, ker v Sorici šolo že imajo. Janez Pintar je dobil dovoljenje za prodajo poštne znamke v Sorici še istega leta 1880.

12. aprila 1900 je bila ustanovljena mlekarska zadruga.

28. oktobra 1902 je Sorica dobila hranilnico in posojilnico (rajfajznovko).

28. aprila 1906 je bilo ustanovljeno gasilsko društvo. V juliju so kupili gasilsko brizgalno.

1. julija 1907 sta v Sorici začela delovati poštni urad in prevozna pošta. Vozila je iz Sorice v Železnike in obratno. Prvi poštar je bil Lovro Pintar iz Spodnje Sorice.

Junija 1907 je 20 Soričanov ustanovilo živinorejsko zadrugo. V času od 1907 do 1910 so bila v Sorici številna predavanja o živinoreji in o drugih kmetijskih vprašanjih, ki so jih usmerjali dr. Janez Evangelist Krek, Franc Demšar in drugi.

Prvi turisti so v Sorico začeli prihajati okoli leta 1910, in sicer iz Ljubljane, Gradca in Trsta. Takrat je bilo v Sorici 6 gostiln, vendar je le gostilna »Pri pošti«, last poštarija Lovra Pintarja, sprejemala goste. Že leta 1907 je Pintar zgradil v Sorici prvi penzion, enonadstropno hišo, v kateri je bila spodaj gostilna, v prvem nadstropju pa tujske sobe. Za razvoj turizma imata zagotovo velike zasluge Lovro Pintar in konjeniški stotnik Artur Imelič, ki je kot vsakoletni soriški turist imel v zakupu tudi lov. Bil je prvi znanilec naravnih lepot Sorice in je dal v septembru leta 1911 na svoje stroške na razgledišču »Na Robu« postavititi križ. (Križ je bil leta 1981 obnovljen, op. M. M.)

14. septembra 1911 je bila v Sorici ustanovljena Električna strojna zadruga, leta 1912 pa je kot tretja v Selški dolini začela v vasi obratovati elektrarna. Njen prvi predsednik je bil Lovro Pintar, pobudnik pa J. E. Krek.

Leta 1912 so opremili pašnike na Poreznu, napeli žično ograjo na nevarnih mestih in zgradili 50 m dolg hlev. Na teh pašnikih so pasli vole in konje. – V tem času je imela Sorica že vaško knjižnico.

Ko so 30. maja 1917 v avstrijskem državnem zboru južnoslovanski poslanci zahtevali kraljevino, so se tako kot druge občine na slovenskem ozemlju tudi Soričani navduševali nad možnostjo takratnih slovenskih poslancev in se izrekli za Majniško deklaracijo ter hkrati odklonili zadnje avstrijsko vojno posojilo.¹⁵

Posledice prve svetovne vojne v Sorici so v letu 1919 pomanjkanje živil. Prebivalci za pridobivanje plodne zemlje odpirajo laze, dvignejo stalež koz, ljudje ne hodijo na dnino za denar, temveč za žito.

Leto 1921 je bilo za Sorico, enklavo pod Dravharjem in odmaknjeno od prometnih tokov, posebno. To je bil čas konca svetovne vojne in risanja novih meja.

Skratka, nastalo je nekako posebno obdobje. Začuda so se v Sorici pojavili komunisti, ki so v vasi iskali primeren prostor za shod. Na čelu soriških komunistov je bil Rast. komunisti so ga imenovali Tumanov. Komunisti vztrajno iščejo prostor za shod v Sorici. Najbolj pritiskajo na Konrada. Ta pa se boji.

V župnišču so menili, da so komunisti predvsem revni gozdni delavci, ki na tujem prihajajo v stik s komunisti. Sad razuzdanosti je 10 nezakonskih otrok.

Februarja 1921 je krasno vreme. Gnoj vozijo na njive. Nevarno je, da se kaj zažge. Ljudje pravijo, da bodo začele v Sorici rasti še fige, če kaj časa ostane še Lah tukaj.

Leta 1926: iz Zgornje Sorice 26 je Blažev Urban že drugič postal vdovec. Slučaj je nanesel, da je druga žena 7. avgusta leta 1926 prišla v ravno tisti grob, v katerega je bila prva 6. junija 1914 položena k večnemu počitku.

II. DEL

Soriško gospodarstvo

Blagostanje v Sorici je bilo do prve svetovne vojne v veliki meri odvisno od poljskih pridelkov in od priraje goveje živine. O številu živine, ki so jo lahko kmetje redili tudi v nepašnem času za dom in prodajo, je odločal letni pridelek sena. Prizadevanja kmetov so bila zato usmerjena v to, kako na leto pridelati čim več sena v okolici Sorice in na senožetih Soriške planine, ki so jo na kratko imenovali Planina. Redili so zdrave krave, ki so jih kupovali v Bohinju.

Iz leta v leto so si Soričani prizadevali nakositi čim več sena. Nobena planinska senožet ni bila koscem prestrma, nobena planina preveč posejana s kamenjem, da je ne bi pokosili z krajšimi kosami. Okoli kamnov je rasla najbujnejša in sočna trava. Travo so kosili čim nižje pri zemlji, seno pa grabili z gostimi grabljami »na čisto«.

Stalež goveje živine je bil zato, razen od vremenskih razmer, odvisen predvsem od razpoložljivih košenin. Zemljiška struktura površin v Sorici je bila:

	Po franciscejskem katastru 1826		Kataster 1900	
	ha	%	ha	%
Skupna površina	2205	100	2204	100
njive	101	4,58	110	4,99
travniki	460	20,86	463	21,01
vrtovi	7	0,32	9	0,41
gorski pašniki	623	28,25	811	37,25
gozdovi	940	42,63	793	33,07
neproduktivno zemljišče	74	3,36	28	1,27

Če primerjamo površine za travo in seno za leto 1826 z letom 1900, vidimo, da so se v tem času povečale travnate površine, in sicer za pridelavo sena za 201 ha, in zato se je lahko povečalo tudi število goveje živine. V času od leta 1900 do 1970 so

se površine pašnikov in planine nasproti letu 1900 zmanjšale za 861 ha in s tem v zvezi je tudi postopno upadal stalež živine.¹⁵

Stanje in vrsta živine v katastrski občini Sorica v posameznih letih:

Vrsta živine	Leto			
	1826	1901	1970	1981
konj	9	14	20	10
volov	353	72	*	*
krav	—	267	*	*
Skupaj goveje živine	362	339	238	219
drobnice	300	164	41	13
prašičev	—	36	—	—

* Ni podatkov.

Iz zgornjega pregleda je razvidno, da sta bili v upadanju reja govedu in drobnice.¹⁶ Leto 1901 izkazuje visok stalež živine v primerjavi z letoma 1970 in 1981.

Potreba po senu za zimsko prehrano živine

Količina za krmo potrebnega sena je bila odvisna od števila in vrste živine, ki se je z njim prehranjevala. Zato sem ugotavljal število govedu z uporabo korekcijskega faktorja: konj poje 1,33 enot več sena v primerjavi z govedom, drobnica pa le 0,17 količine sena, potrebnega govedu. Sorica je imela leta 1901 naslednji stalež živine:

Za hlevsko zimsko prehrano enega goveda na mesec se potrebuje 30 butar sena po 50 kg, oziroma skupaj za 394 govedu 521.000 kg sena.¹⁸

Na planini je bilo 50 lesenih senikov, v katere je v povprečju šlo okoli 4000 kg sena. Tako naj bi se na planini nakosilo in posušilo 50×4000 kg, to je okoli 200.000 kg ali dobra četrtina potrebne letne količine sena.

Vpliv delne italijanske zasedbe Soriške planine (1918–1921) na pridelavo sena

Z italijansko zasedbo Sorice so se začele sitnosti tako s pašo jalove govedu in konj na Poreznu kot s košnjo na Soriški planini. Od leta 1919 do leta 1920 so Soričani lahko kosili travo na planini še brez osebne izkaznice, vendar je vsaka skupina koscev dobila za spremstvo italijanskega vojaka. Leta 1921 je bila najprej postavljena začasna in nato končna državna meja med kraljevino SHS in Italijo ter med slovenskim ozemljem, ki so ga Italijani svojevoljno zasedli.

Z novo državno mejo je na Soriški planini od 88 prišlo pod Italijo 75 senožeti. Nevšečnosti so se za uporabnike Soriške planine povečale še z jugoslovanske strani.

Na Bohinjskem prevalu (A 1) je bila na vzhodni strani poti obmejna čuvajnica za jugoslovanske financarje. Po postavitvi dokončne meje leta 1924 se je smelo vstopati na Soriško planino in Porezen samo z obmejno karto, ki jo je izdalo sresko načelstvo v Škofji Loki z veljavnostjo enega leta. Opremljena je bila s sliko in opisom njenega

lastnika. Vpisana sta bila smer poti in kraj (Stevilka mejnega kamna), kjer je lastnik z obmejno karto lahko prekoračil državno mejo in v katerem obmejnem območju se je lahko zadrževal. V obmejno karto je italijanska kvestura v Gorici vpisala svojo vizo.

Težave s prehodom meje pa le niso bile tolikšne, da Soričani ne bi redno vsako leto kosili trave na planini. Ob dvovladnistvu se je Soričanom zgodila usodna napaka, da več let zapored niso plačevali davkov in jih naše oblasti niso odvajale Italijanom v Tolmin. Italijani so zato Soričane po petih letih avtomatično razlastili zemljišč na Soriški planini. Od leta 1930 do 1938 so Italijani zgradili obsežne utrdbe na Lajnarju (B 1), na Slatniku (B 1) v Koru in na Možicu in jih obdali z žičnimi ovirami.

Poletna paša molzne govedi

Svojo molzno živino so Soričani v poletnem času nekdam pasli v štirih čredah blizu Sorice, da so jo lahko dnevno gonili na molžo v domače hleve:

- Zgornja Sorica (Erble) je pasla v Keržetolu, v Emarjih (Ejbmarih), v Polajnarju in na Movžah (A 2).
- Zgornja Sorica (Doerfle) je pasla ob Soriškem potoku, v Juranžekih (E 2), v Heblarjih (F 2) na Bideržni (E 4) in v Voržajti.
- Zgornja Sorica (kmetje Kejzar, Stodler in Blaž) so pasli v Podlajnarju (C 1-C 2), v Zaekleu in v Rotku.
- Spodnja Sorica je pasla na sedmih parcelah pod Soštarjevim Kovkom na desni strani Selske Sore.²⁷

Do leta 1957 so imeli v Sorici tri črede goveda in vsaka svojega pastirja, tako Spodnja Sorica, Zgornja Sorica (Doerfle) in Podrebelc (C 3) - tudi spada pod Doerfle (vzhodna stran). Po letu 1957, ko se je prenehalo govedo pasti v čredah, so začeli jalovo živino pasti na Soriški planini.²⁸

Poletna paša jalove govedi in konj

Jalovo govejo živino in konje so Soričani pasli na bolj oddaljeni gori Porezen (1630 m). Ti pašniki so bili razdeljeni »na prte«. Na enem prtu je kmet lahko pasel 8 volov ali 4 konje. Leta 1910 so na Poreznu za živino nevarna mesta pašnikov ogradili z žico, dve leti kasneje pa postavili 50 m dolg hlev. V tem letu se je na Poreznu skozi tri mesece paslo 200 glav živine. Leta 1920, ko je bil France Kejzar - Hajzler iz Spodnje Sorice na Poreznu za gonjača, so pasli 106 volov in 15 konj. Glavni pastir je bil doma iz Poč nad Cerknim, gonjača pa iz Sorice.

Poletna paša drobnice

Po drugi svetovni vojni, to je leta 1950, je prvi pasel ovce na Koru zahodno za Slatnikom (B 1) (1600 m) Štefan iz Novakov. Ko je zbolel, so ovce pasli po čredah, vsak lastnik po en dan. V tem času je nekdo na skrivaj strigel ovce z najlepšo volno.

Od leta 1951 do 1953 je okoli 100 ovac iz Selske doline pasel na Koru Janko Golja, po domače Martinov s Heblarjev v Sorici. Umrli je 25. septembra 1953 na Koru med ovci. Tretji ovčji pastir je bil od leta 1954 do 1964 Lovro Veber, po domače Kloferjev Lore, ki je sprva pasel govejo živino na Soriški planini. Bil je star okoli 84 let. Zadnji je pasel ovce Svetličič iz Jageršč leta 1965. Njemu je bilo na planini pokradenih več ovac,

v javnosti pa je veljalo, da jih odnaša medved. Ko se je zvedelo, da ovce odnaša »ta krščen medved«, so Soričani opustili nadaljnjo pašo drobnice na Koru.

Pridobivanje sena na planinskih senožetih

Še vse do leta 1939 so Soričani ohranjali svojevrsten postopek za pridobivanje suhe krme na planinskih senožetih. Dediščina njihovih daljnih prednikov s Tirolkega, ki jih je freisinska škofija kot fevdalna posestnica tod naselila, obsega naslednja značilna opravila, orodja in naprave:

Ugotavljanje primernosti vremena za košnjo in za sušenje sena, ugotavljanje ustrezne starosti trave, košnja, delo grabljic, oskrba z vodo in prehrano delavcev na planini, naprava senenih butar, njihov prenos v planinske senike v podnožju senožeti Soriške planine (letine sena na soriških planinskih senožetih), zimski prevoz sena iz senikov v Sorico in potrebna orodja za izvajanje nastetih opravil.

Ker so prebivalci, ki so še opravljali ta dela, že redki, sem se odločil, da jih popišem in ohranim ta spomin zanamcem.

Naravna vremenska opazovalnica

Ob košnji je bilo izredno pomembno, kakšno bo vreme čez dan. Koscem je tu bila v pomoč naravna posebnost v Krejlovi dolini (A 2), ob stari senarski poti iz Sorice na Soriško planino. Na tem kraju je na zahodni strani poti zakrasel svet z nekaterimi brezni in preduhi. Veliko brezno (A 2) med Velikim in Malim Gastejem (A 2), povezano s preduhi, je koscem služilo kot vremenska opazovalnica. Mimoidoči kosci so ob hoji na Soriško planino vtikali roke v dva preduha. Če je bil v preduhu mrzel zrak, je to pomenilo, da bo zagotovo lepo vreme; topel zrak pa je napovedoval poslabšanje vremena. Z izgradnjo nove ceste Sorica – Soriška planina je odprtini žal prekril nasip. Omenjeno brezno, v katerem je še avgusta ostajal sneg, pa je še danes dostopno. Tem preduhom, sapnicam, so stari kosci rekli »atmlerharji« (nem. Atemlöcher). Dne 28. avgusta 1981 je temperatura na izstopu sapnice v Malem Gasteju znašala le +4°.

Zrelost trave na senožetih

Trava na Soriški planini je bila različne kakovosti. Predvsem je bila odvisna od tega, kje je rasla, na senčni ali sončni strani. Najboljša trava se danes raste v grobah (A 1), to je v južni rebri, zahodno in jugozahodno nad sedanjo Litostrojsko kočo, ter v štokah (B 1) na vrhnjem delu planine od sedla med Drauhom in Lajnarjem do Mrtovega sedla med Lajnarjem in Slatnikom (B 1).

Sočna, širokolistna rožnata trava raste še danes na prisojnim obrobju Soriške planine, to je po obrobnih vrhovih Drauha, Lajnarja in na planotastem svetu od Kora do Možica. Manjvredna in redka resast trav raste v osrednjem ali bolj osojnim delu Soriške planine. Gosta kakovostna listnata trava je dobro vidna še danes v Mrtovem sedlu. Ob vznožju planine in na Bohinjskem prevalu je prevladovala za krmo manj vredna sivka. Zaradi njenih gladkih in kratkih tankih bilk jo je bilo težko povezovati v senene butare, prenašati in pozimi nakladati na sani.

Na količino in kakovost sena je vplivalo predvsem vreme, tako v času rasti in zorenja trave kot v času košnje. Pred prvo svetovno vojno so hodili Soričani

prosit za pravo vreme (enkrat za dež, drugič za lepo vreme) v štiri ure in pol oddaljeno vas Strzišče (764 m) pod južnim pobočjem Črne prsti, kjer je imela Soriska planina v cerkvenem patronu sv. Ozboltu svojega priprošnjika. Na Soriski planini so pasli živino le izjemoma, tedaj, ko je bila trava tako slaba, da se košnja ni izplačala.

Košnja trave in sušenje sena

Travo so na Soriski planini običajno začeli kositi – po soriško »seči« – okoli sv. Ane (25. ali 26. julija). Najprej so doma še pokosili otavo in pospravili žito v kozolce. Prvi so na planino odsli kosit bajtariji, ki so tudi okoli svojih domov lahko hitro pospravili seno in žito.

Delo na planini so gospodarji časovno porazdelili tako, da je bilo seno ob zadostnem številu koscev zagotovo spravljeno v senikih do velikega šmarna (15. avgusta). Po tem dnevu večji del planine že preide v senco, ki zavlačuje sušenje sena. Večletne izkušnje so pokazale, da bi poznejša košnja trave padla že v nestanovitno vreme, kar bi oteževalo spravilo sena. Znatno bi se tudi znižala njegova hranilna vrednost. Za Sorisko planino, ki je znana po obilici padavin, še posebno velja star kmečki pregovor: *«Kdor prepozno travo kosi, jo na peči suši.»* Janez Kežar iz Spodnje Sorice se spominja, da se omenjenega naravnega in ustaljenega rokownika košnje niso držali le leta 1943 ob kapitulaciji Italije. Takrat so sli v planino kosit šele v mesecu septembru.

Košnja trave na Soriski planini je štela med srednje težka opravila. Vendar je bilo kosce zanjo lahko dobiti. Senožeti na Soriski planini so ležale v različnih nagibih: spodnji ali osrednji del med 1280 in 1360 m višine ima do 12 odstotkov nagiba, vrhnji del med 1360 in 1410 m ima 65–70 odstotkov nagiba. Trava je v takih strminah gladka, zato so kosci tod kosili v dobro podkovanih čevljih, na peti pa so imeli posebno podkvice s tremi rogljički (po soriško »grifi«).

Hkrati je na planini kosilo in grabilo travo od 110 do 120 koscev in grabljic. To je bil pravi vaski obred. Košnja trave, sušenje in spravilo sena v senike, ki so stali ob vznožju planine, je trajalo do 10 dni, nekateri, ki so imeli manjše senožeti, pa so svoje delo opravili hitreje in so se prej vrnili v dolino. Stodvajset ljudi se je na obsežni Soriski planini skledaste oblike porazgubilo po senožetih, robovih in dolinah, da jih ni bilo videti. Njihovo navzočnost so naznanjali le rezki zamahi nabrušenih kos, zvoneči glasovi klepov in brušenja kos, sumenje sena in smeh grabljic, vmes pa vriski koscev, ki so postopoma prihajali v vrh svojega košnega pasu. Vsi ti šumi in glasovi so se ponavljali v svojem zaporedju – ritmu, ki ga živo izkazuje Groharjeva slika Grabljice. Naslikal jo je leta 1902. Jože Arnič, šolnik in učitelj v Sorici, nam je ohranil tudi naslednji zapisani spomin na umetnika:

«Vrnil se je leta 1893 v poletju v Sorico, prav dostojno mestno oblečen, tako da sem se čudil njegovi vnanjosti in tudi njegovemu lepemu vedenju. Povedal mi je, da si je obleko nabavil pri barantaču s ponošenimi gosposkimi oblekami. Doma je pa Grohar prve počitnice³ takoj oblekel staro domačo obleko in šel s kosci na planino na veselo košnjo, da si je tako zaslužil prehrano in obnovil vesele proste dni nekdanjega domačega življenja.» Morda mu je tedaj vzknila misel za kasnejšo uspešno sliko grabljic.

Senožeti premožnejših kmetov so kosili najeti kosci, ki so bili kakorkoli njihovi dolžniki, in domači hlapci. S košnjo so kosci dninarji na primer poravnavali najeto senožet ali njivo, nekateri pa so tudi delali za plačilo. Na manjših kmečkih gospodarstvih, v kajzah, so kosili domači člani družine.

Kosci so začeli kositi takoj, ko se je zdanilo, najkasneje ob 5. uri, prenehali pa so kositi v mraku. Prvi kosec je bil običajno domači hlapec, ki je tudi odredil hitrost košnje. Sečnja se je začela z reklom: »V božjem imenu!«, zaključila pa z: »Bog in sveti božji križ«. Če je kosil tudi gospodar, se je navadno postavil tako, da si je lahko hitrost košnje uravnaval po svoji volji in moči.

Med košnjo so se dogajale tudi hudomušne prigode, katerih žrtev je bil predvsem tisti, ki je kot vodilni pretirano hotel pospeševati hitrost košnje. Takemu je bližnji kosec, v sporazumu z drugimi kosci na isti parceli, naskrivaj v travo zasadil jeklen klin, ognilo, ki koscem služi za odpravo poškodb na rezilu kose. Tako je kosec ob udarcu ob kovino moral popravljati rezilo (klepanje in brušenje), s čimer je izgubil pridobljeno prednost. Za naprej pa je brez besede umiril hitrost košnje ter tiho upošteval skrivno opozorilo. Dobro se je travo kosilo na severnih straneh nekako do 10. ure, dokler je bila še rosna.

Na Soriški planini je veljal poseben red košnje. Kosili so v vodoravnih pasovih ali pravokotno na pobočje in od spodaj navzgor. V primeru, da je bil pas predolg za enega kosca, sta pas vsak s svoje strani kosila dva kosca drug proti drugemu in se v določenem izmeničnem redu pomikala navzgor do vrhnjega roba lastniške parcele. Tak vrstni red je lahko koscu tudi povzročal težave, če je njegov del z vrha navzdol potekal po skalovitem ali kako drugače težavnem terenu.

Kosili so v navadnih, dobro podkovanih čevljih, tako tudi vrhnji strmi del Kemperlove lajte z nagibi od 65 do 71 odstotkov. Nasprotno pa so južna strma pobočja Drauha in Lajnarja (85 do 90 odstotkov) kosili z »žabami« ali »kramzarji« (derezami) na čevljih. Kosci iz vasi Bača (749 m) so kosili celo zahodna pobočja Slatnikov, ki veljajo za najstrmejša in najbolj nevarna na območju Soriške planine, saj so nagnjena med 95 do 100 odstotkov (+5°). Košnja v takih strminah je dostikrat potekala tudi z eno nogo v pokleku. Košnja trave v izrednih strminah, kot so Štendlarjeva senožet z nagibom 65–90 odstotkov, vrhnji del Kemperlove Lajte (Slatnika) in južna pobočja Drauha in Lajnarja, kjer so nakloni pobočij od 80 do 90 odstotkov, in košnja na Kejbelu ali na Majerlovi senožeti, ki sta na gosto pokrita z osamelimi večjimi kamni, jasno govori, kako so si Soričani prizadevali pridobiti čim več sena za živino, ki so jo v velikem številu redili in so morali za prehrano vsake govedi čez zimo pripraviti 10 sani ali 1500 kg sena.

Josip Arnič nam je ohranil zapis o košnji v dajnarski tirolščini ter v slovenskem in nemškem jeziku:

– Po dajnarsko:

Moud

Me moude moudarji fri aufštenajo. Na okšel nejmajo getonglato žejgnžo in frbindajo kumpf. Fro genajo na moud. Drt se štelajo v vrste in hajlajo mejat. Betaubter Groš mit d'n p'slajn fola pod šrofo žejgnžo.

– Po slovensko:

Košnja

Ob košnji kosci zarana vstajajo. Na ramo vzemo sklepano koso in si opašejo vodir. Veselo odrinejo na košnjo. Tam se postavijo v vrste in hite kosit. Rosna trava s cveticami pada pod ostro koso.

- Po nemško:

Die Mahd

In Mahd stehen die Mäher früh auf. Auf Achsel nehmen sie gedengelte Sense und verbinden. Froh gehen sie auf die Mahd. Dort stellen sie sich in Reihen und eilen zu mähen. Betautes Gras mit Büscheln (Blümlein) fällt unter scharfer Sense.

Delo grabljic

Grabljice (po soriško »reharce«) so morale najprej pokošeno travo z obrobnih vrhov Soriske planine zgrabiti čim nižje na planini. Če bi jo pustili, da se suši na vrhu, bi veter odpihnil seno, ki bi bilo tako izgubljeno.

Kot drugo delo so v vzhodju planine morale travo razgrniti, da se je dobro posušila. Suho seno so z gostimi grabljami pograbile v tako imenovane zgrabke, pripravljene za oblikovanje senenih butar (po rutarsko »brema«).

Grabljice, predvsem dekle, so se pred večerom vračale v Sorico, do koder je bilo tri četrt ure hoda. Zjutraj so se vračale na planino. Na hrbtu so nosile ploščate 25-litrške kangle z mlekom, ki so se dobro prilegale hrbtu. S seboj so nosile tudi zajtrk. Kosci so noči prespali na planini v senikih, kjer so se kar oblečeni zakopali v seno. Čez glavo so dali površnik, da jim seno ni sililo na obraz in v usta. Večinoma so spali kar obuti.

Oskrba koscev in grabljic z vodo in prehrano

Pri košnji v avgustovskem času so kosci zaradi znojenja in žeje potrebovali precej pitne vode. Bližja in edina vodna izvira na višini 1350 m severozahodno od današnje Litostrojske kočje sta bila prešibka, da bi lahko zadovoljila potrebe vseh koscev in kuhinje. Zato so po vodo morali hoditi vodarji tudi k bolj oddaljenim in nižje ležečim vodnim izviro, na Moyže v višini 1180–1200 m ali na južno stran pod vrhom Drauha, kjer je studenec na višini 1200 m; k temu viru so hodili preko sedla med Lajnarjem in Drauhom, v eno smer tričetrt ure. Vodo so prinašali mladi fantiči – »vodarji«, ki so jih imenovali »bosertrogarji« (nem. Wasserträger), v lesenih brenticah z okoli 8 litrov vsebine; imenovanih »putrh« in narejenih iz smrekovih dog. Putrh je imel na vrhu pipico – cucelj, narejen iz starega vojaškega patrona. Fantiči so brentico z vodo prenašali od kosca do kosca, ki so pili naravnost iz brentice. Janez Kejzar se spominja, kako je, kljub hudi vročini in žeji, težko pil iz putrha, če so pred njim pili muštarci in taki, ki so čakali (žvečili) tobak. Fantiči so hodili po vodo dvakrat do trikrat na dan. V poletnem času, ko so bili studenci na tej višini že šibki, je trajalo dalj časa, da se je brentica napolnila z vodo. Posebno zanimivo je bilo, da oznojeni kosci niso privabili muh, teh namreč ni bilo, ker na planini ni bilo živine. Popoldne so kot priboljšek kosci pili hruševo vodo.

Opisana dokaj težka kmečka opravila in dolg delovni čas so terjali od koscev dobro telesno vzdržljivost. Da bi jo imeli in jo obdržali od zore do mraka, so dnevno petkrat jedli. Pred pričetkom dela so zajtrkovali, »fruštkali« (nem. Frühstück). Med 9. in 10. uro so malicali; temu obroku so rekli »forjajzn« (nem. Vorjause). Malicali so posebno izdaten soriški sir z močnim vonjem, pripravljen na poseben način. Janez Kejzar je dejal, da ob taki malici ni bilo težko najti koscev, vendar je prav ta sir pri napornem delu »držal kosce pokonci«. Ob 12. uri so južinali. Običajno so jedli kuhane štruklje in pili pinjeno ali jedli kislo mleko. Opoldne v najhujši sončni pripeki so dve uri počivali. Če pa je gospodar ali njegov prvi

hlapec zaspal čez dve uri, so z njim vred počivali tudi drugi kosci, saj jim je daljši odmor prijat in so gospodarja ali njegovega prvega hlapca kar pustili spati. Popoldne okoli 5. ure so spet malicali. Večerjali so že v mraku, ponavadi kašo, zabeljeno s kuhanim maslom. Ob zaključku poletnega dela na planini je vsak delavec dobil precejšen kos svinjskega želodca – pokošnico, ki ga izdelujejo po kmetijah v Sorici, Davči, v Šebreljah in v Rutu.

Gospodarji, katerih kosci so kosili seno na Greblarjih, kot Šiman in drugi lastniki senožeti, so za shranjevanje jedil v vročem poletnem času uporabljali naravne hladilnike v že opisanih predelih.

Jedila so kuhali na odprtem ognju, ob njem pa je bil zabit kol z zarezi, imenovan »pongovbar«, v katerega so nad ognjem vpeli posodo z dolgim ročem. Ogenj so običajno kurili v vrtačastih globelih, kjer je bilo zavetrje. Po večerji so kosci, če so bili dobro razpoloženi, ob ognju peli fantovske pesmi.

Naprava senenih butar

Seno se je posušilo v dveh dneh, trava sivka pa še isti dan, ko je bila pokošena. Seno so grabljice na čisto grabile z vrha pobočja planine navzdol. Na primernem mestu za napravo senenih butar so seno nagraabile v zagrabke. Z njih so moški pobirali okoli 10 kg težke naračaje sena, jih po pet vpeli v posebne leskove klešče, po soriško »birkle«, ter naredili okoli 50 kg težke senene butare (po rutarsko »brema«). Butare so v senike prenašali močni moški na glavah.

Prenos butar v senike

Kraj, kjer so vezali senene butare za prenos v senike, ni smel biti preveč oddaljen od senika, pot pa ne preveč strma in brez ovir pri hoji. Pripravljene butare sta kosca z grabljami po vrhu potlačila, stranice pa ograbila, sicer bi seno izpadalo na poti do senika.

Seno sta vpenjala v birkle dva moža. Najprej je na spodnji strani butare prvi kosec dvignil svojo birklo proti drugemu in tako začel zapirati seno. Drugi kosec je svojo vrhno birklo potisnil k spodnji in obe tesno zavezal skupaj. Senena butara je tako bila pripravljena za prenos.

Sedaj je nastopilo najtežje delo, ki so ga lahko opravljali le posebno krepki možje. Butaro je bilo treba oprtati na glavo in ramena, za kar je bila potrebna zadostna moč. Sila, ki je bila za to potrebna, se je zmanjševala z nagibom tal, s katerega je bilo treba butaro zadeti na ramena. Pri hoji z butaro na ramenih in z glavo v njej je nosač videl le nekaj metrov poti pred seboj.

V Podlonku in na Žagi so s severne strani Kobaridskega Stola seno prenašali v rjuhah. V nadiških dolinah pa so ga nosili na glavah v zbrincah, jerbasu podobnem, iz protja spletenem obodu.

Seniki

Soričani so senike imenovali hlevčki. Bili so narejeni iz smrekovih debel premera 20 do 30 cm in zunaj obiti z deskami. Stali so na podloženih skalah in so bili dvignjeni od tal. Vanje je šlo 8 do 10 sani sena. Velikost je bila odvisna od količine sena na določeni parceli. Največ je takih senikov, v katere se je spravilo od 15 do 20 sani sena. Na Rupi pod Kemperlovo Lajto, to je okoli 20m južno od sedanje vlečnice pod

Slatnikom, je stal najvišje ležeči senik s 7×4 m tlorisne površine. Vanj je bilo mogoče shraniti 30 do 35 sani sena. Poleg tega senika je še danes vidna velika skala, za katero so kosci pri obedovanju postavljali skupno skledo s hrano in iz nje stoje zajemali jedi.

Seniki so bili z vseh strani zaprti. Na sprednji strani so na višini 140 do 150 cm imeli 120 cm široko odprtino, skozi katero so seno vnašali v senik in ga pozimi iz njega jemali. Pri spraviu je bilo treba seno v seniku dobro potlačiti, da ga je bilo mogoče vanj spraviti čim več. Če je bilo sena več, kot ga je lahko šlo v senik, so ga po dogovoru znosili v najbližji sosedov senik, ki ni bil napolnjen. Za mejo med obema lastnikoma sena so služile veje, položene na vrhu sena senikovega lastnika. Dno senika je bilo iz smrekovih okroglačev in dvignjeno od tal, da seno ni prišlo v stik z vlago in da se je lahko prezračevalo.

Janez Kejžar se je spominjal števila senikov na Soriški planini in na južnem pobočju Drauha. Lastništvo senikov na območju Soriške planine:

Z. št.	Ime in priimek	Po domače	Hiš. št.		Št. Lokacija
			N	S	
A. Spodnja Sorica					
1.	Peter Kemperle	Koštnar	4	11	2
2.	Anton Grohar	Fidlar	7	10	2 1 na južni str.
3.	Ivan Pintar	Jtole	8	9	2
4.	Janez Egart	Kemperle	9	8	2 1 ob zgor. p. vlečn.
5.	Nikolaj Straus Marjan Peternel	Kristen Davcar?	10	7	1 sedaj poč. hišica
6.	Janez Kejžar	Hajzler	11	6	1 Sor. planina
7.	Alojz Jože Pintar	Simon	12	22	1 Na Groblarjih
8.	Alojz Kobler	Ekar	19	3	2 Parkirišče, knojevci zažgali?
9.	Anton Taler	Šime	20	4	2
10.	Anton Pintar	Gosar	3	1	2
11.	Janko Pintar	Pri Lorencu (poštar)	21	20	1
Skupaj Spodnja Sorica					18
B. Zgornja Sorica					
1.	Valentin Kejžar	Cenc	4	2	2 Eden še obstaja
2.	Franc Markelj	Lompraht	5	3	1
3.	Tomaž Grohar	Tauš	8	5	1 južna stran
4.	Anton Kejžar	Šorl	9		1 južna stran
5.	Ivan Gasar	Sorlček	10	6	1 pod studencem, poleg hleva zadruge
6.	Franc Grohar	Tolc			1
7.	Peter Kejžar	Mrt	14		1 spodnji južni del Sor.pl.
8.	Peter Feifer	Oželt	17	17	1 parkir. na hribčku
9.	Ciril Kenda	Krejl	18		1
10.	Karl Trojar	Keržar	35		2 na hribčku na parkir
11.	Peter Feifer	Kondrat	38		2 južno
12.	Rezka Kejžar	Urliščev	30		2 Kejblu ???
13.	Frančišča Pintar	Ebner	29		2 Na Rupi v Stokah
14.	Janez Egart	Spredni Tolar	32		2
15.	Jože Pintar	Zadni Tolar	33		2 1 južno
16.	Ivan Faifer	Bognar	45		1
Skupaj Zgornja Sorica					23
Skupaj Sorica					41

Senik je tudi stal Na Robu, 1220 m; visoko v Kerzeltolu pod Soriškimi pečmi so bili v višini 1010 m trije seniki; skupina 10 senikov pa je bila pod južnim pobočjem Drauha na višini med 1230 do 1420 m. Od teh sta bila v uporabi še dva. Najlepša skupina senikov z imenom Trojar je še do nedavnega obstajala na zahodnem pobočju Slatnika na višini med 1210 in 1220 m. Bila je triredna s po štirimi seniki, le zahodna vrsta je imela tri, danes pa v Trojarju stojita le še dva senika. Masivni zidani seniki z odprtlinami v stenah so še danes vidni na levi strani magistralne ceste Tolmin-Kobarid.

Orodja za košnjo

Travo so kosili s kosami z dolžino rezila 65 cm, le poredkoma z daljšimi. Kosje, po soriško »kosišje«, je bilo za košnjo v planini dolgo 156 cm. Sklepanemu delu rezila pravijo klep. Za vzdrževanje kosnega rezila je vsak kosec nosil za pasom okrogel oselnik, po soriško »osonk«, napravljen iz nagnojevega lesa, ki je imel spodaj dva roglja, da ga je po potrebi lahko vzel izza pasu in zasadil pokonci v zemljo, da iz njega ni iztekla voda. K oselniku je spadal »ognil«, to je 20 cm dolga in 1 cm široka jeklena palica. Glava ognila se je končala v obliki zankastega ročaja ali kladiva. Služil je za odpravo skrbín na kosinem rezilu ter za učvrstitev obročka (po soriško »rinka«) na kosju. V vodi v oselniku je bila osla za brušenje kose. Oselnik je imel zadnjo stran ravno in opremljeno s 13 cm dolgo nagnojevo ploščico, ki je bila z usnjenim trakom pritrjena za oselnik. Z njo je kosec oselnik zataknil za pas.

Za klepanje kos so na planino prinesli klepišče, v Davči »klepanje«. To so običajno zabili v smrekov stor, včasih pa tudi kar v zemljo, če ni bilo pri roki primernega stora.

Orodja grabljic

Za grabljenje običajnega sena in za napravo senenih zgrabkov so grabljice uporabljale lesene grablje s širino grabljišča 56 cm in z 22 drenovimi zobmi ter nasajenega na 160–170 cm dolg leskov držaj. Tako goste grablje so grabljice uporabljale za grabljenje »na čisto«, ko za njimi ni smelo ostati prav nič sena. Takšne grablje so imele še dva loka in so tako bile petkrat oprte, dodatna loka pa sta pri grabljenju sena preprečevala, da bi seno uhajalo preko grabelj in ostajalo na košenini. (Take grablje uporabljajo tudi v Žireh in v Koritnici.)

Posebna zanimivost so ukrivljene rutarske grablje, napravljene iz bele orehove korenine. Popolnoma so podobne grabljam iz Passeirske doline (Južna Tirolska). Rutarske grablje se razlikujejo po gostoti zobov. Passeirske so imele redke zobe in so služile za napravo naročij (plasti) sena. Nasprotno pa imajo rutarske grablje znatno gostejše zobe in so služile za grabljenje na čisto. Za potiskanje sena (po soriško »pajsanje«) niso bile ravno uporabne, ker so se prehitro razmajale ali pa celo zlomile.

Pokošeno travo strmih pobočij na Grobah ob poti Litostrojska koča – Kor, kjer raste bukovo grmičje, so na bukovih vejah vlačili v vznožje pobočja in so jo tu posušili. Ta način transporta je bil uporabljen zaradi višje ležečih bukev in potrebe, da bi travo spravili iz strmega vetrovnega območja, še preden se posuši. V ta namen so zvezali več bukovih vej in nanje naložili za več sani trave. Tak kup trave sta vlekla dva ali celo trije kosci, vlako pa so imenovali »lonce«.

Birkle za vpenjanje senenih butar

Zelo domiselno so bile s časom oblikovane lesene klešče za preprosto, vendar čvrsto vpenjanje sena za prenos v senike, imenovane birkle. Te so napravljene iz prožnega leskovega lesa z dvema vrhovoma. V Klavžah in v Rutu so birkle izdelovali tudi iz drenovega lesa. Vrlova leske ali dreva, debeline 25–30 mm, sta v razmaku 19 do 23 cm vpeta v javorjev ali bukov prečnik. Tako je birkla podobna okoli en meter visoki bergli. Dvoje birkel je med seboj povezanih skozi prečnik z okoli 45 do 60 cm dolgima vrvema, debelima 8–10 mm. Tako odprte in položene na tla birkle merijo 2,45 do 2,60 m. Glede na lego, kako sta položeni pri nakladanju sena, ima vsaka svojo vlogo: »nakladalna« birkla leži višje v strmini, »zapiralna« birkla pa leži na spodnji strani.

Nakladalna birkla je imela skozi vrat pritrjeno vrv dolžine od 2,5 do 3 m (v Baški grapi za večja bremena 3,5 m), ki je služila za povezavo sena in pri zapiranju birkel. Pri tem je vozal vrvi na spodnji strani birkle, kar preprečuje drsenje birkel po strmini. Birkle v Klavžah imajo vrv potegnjeno od strani skozi vrat birkle, in sicer zato, da ne zavirajo, ko seneno breme, vpeta v birkle, vlačijo po strminah navzdol do poti k senikom ali kopam. Birkla, ležeča pri nakladanju sena na spodnji strani strmine, se v Sorici od zgornje razlikuje v tem, da ima v vratu še nagnojev zatič in znatno večji razmak rogovil, vpetih v prečnik (najmanj 20 cm), tak, da gre nosaču čez glavo, kar je nujno, da senena butara lahko sede na ramena, kar je pogoj za nošnjo na glavi.

Letine sena na Soriških gorskih senožetih

Količina sena na apnenčastih tleh Soriške planine s plitvo zemeljsko plastjo je bila v veliki meri odvisna tako od pogostnosti in izdatnosti padavin kot od potrebnih sončnih dni. Ohranjenih je nekaj podatkov o letinah na soriških senožetih:

Leto 1906	Sena je manj kot druga leta, vendar je vreme ugodno za spravilo sena.
Leto 1908	Zaradi suše so Soričani 5. junija odšli v Stržišče prosit za dež. Sena je malo.
Leto 1910	Vreme deževno – seno sušijo v Sorici v kozolcih. Župnik dovoli spravilo sena tudi v nedeljo.
Leto 1911	Zima v januarju in februarju je huda in brez snega. Ljudje se boje, kako bodo s Soriške planine pripeljali domov seno in drva, če ne bo sneg v kratkem zapadel. 16. junija so Soričani zaradi preobilnega dežja šli prosit za lepo vreme v Stržišče. Do 1000 m je v juniju zapadel sneg.
Leto 1912	Sena dovolj.
Leto 1914	Obilna letina sena.
Leto 1922	Na Soriški planini je zraslo zelo malo trave. Ponekod je še toliko ni, da bi z njo koso obrisali.
Leto 1923	To leto je seno zelo drago. Po Soriški planini in drugih gorskih senožetih je slaba trava, da je ne kosijo, temveč so jo to leto izjemoma popasli.
Leto 1924	Sena dovolj, lepa jesen, živina se dolgo pase zunaj. Stelje je dovolj.
Leto 1927	Sena dovolj.

Leto 1929	Košnja se je pričela v Sorici zgodaj. To leto so kosili tudi vnuko. Na planini je tudi dobra letina sena.
Leto 1930	Vreme lepo, v juniju začeli s košnjo. Kosci imajo sitnosti pri prestopu meje na Soriški planini. Nizka temperatura na planini.

Zimski prevoz sena iz senikov v Sorico

Ko je zapadlo dovolj snega, se je cela vas odpravila gazit sneg, da bi napravili pot za prevoz sena iz senikov na Soriški planini. Spreved mladih, starejših moških in žensk se je pomikal po snežni belini. Gaženje poti je odpadlo le tedaj, če so pot že napravili gozdni delavci z opleni in konjsko vprego pri prevozu hlodov z Bohinjskega prevala. Njihova izgažena pot je bila dovolj široka za prevoz sena v dolino.

Za spravlanje sena s planine v dolino se je skozi leta uveljavil svojevrsten delovni postopek. Ob njem so se izoblikovala potrebna orodja in priprave, da so bile čim bolj popolne in priročne tako za prevoz kot za delo. Glavna orodja za pripravo in prevoz v dolino so bila naslednja:

1. Na kmetijah so imeli običajno dvojne ročnih sani, težje za prevoz drv in lažje za prevoz sena, in so bile izdelane iz bukovega in jesenovega lesa. Krivini sta bili iz naravno ukrivljenega bukovega lesa, preostala nosilna konstrukcija pa iz jesenovega lesa. Sani so bile dolge okoli 2 m in 22 cm visoke. Sanivca sta bila razmaknjena okoli 50 cm. V zimskem času so sani uporabljali za razne ročne prevoze in tudi za odvoz snega izpred hiš. Za prevoz sena so na sani pritrdili leseno mrežo, imenovano »keterle« (nem. Gitterle), širine 72 × 186 cm, da so z njo dobili zadostno površino za seno. Krivini sani sta z roči segli 90 cm nad tla. Izmere in teža sani (16–17 kg) so bile tako prilagojene, da so bile lahke za nošnjo na hrbtu, vendar trdno grajene, da so nosile tovor 150 do 200 kg. Zaradi lažje nošnje so sani imele ustrezajoč razmak med sanivcema, njihova nizka višina pa je zagotavljala varno vožnjo. V pretežni večini je sani v Sorici izdeloval kolar Valentin Kejžar, za lastne potrebe pa so jih izdelovali tudi nekateri vaščani. Kovač Matevž Kejžar (Grogov) pa je sani okoval.
2. K opremi za senarjenje je spadala 1,72 m dolga polkrožna smrekova žrd s premerom 6 cm, ki je imela na sprednjem koncu nagnojev zatič, na zadnjem delu pa dva zatiča. Služila je za učvrstitev sena z vrvjo za sani.
3. Ostrorobo verigo, dolgo okoli 40 cm in imenovano »rajs«, so pred strminami namestili pod enega ali oba sanivca in so z njo zavirali.
4. Sprednja in zadnja vrv za učvrstitev žrdi: zadnja je bila dolga okoli 10–12 m.

Skupna teža vseh orodij in priprav za senarjenje je znašala do 25 kg. To težo je senar nosil na hrbtu tako, da je glavo molil skozi leseno mrežo (keterle) na saneh. Poleg tega je moral ob prvi poti na Soriško planino nesti s seboj še lopato za čiščenje snega, železne vile in grablje, kar je znašalo nadaljnjih 5–6 kg.

Tako obteženi so na poti iz Sorice do Soriške planine dvakrat počivali. Prvič na kraju Prikele na višini 1030 m, to je 500 m severno od sedanjega cestnega križišča, kjer sta se cepili obe takratni poti na Soriško planino, in drugič Na Robu, v višini 1180 m. Tu so odložili rajse, saj so jih v glavnem potrebovali ob vračanju za zaviranje

od višine 1200 do 1070 m skozi Kužloht (nem. Kuhschlacht), to je v vrhnjem strmijšem delu poti. Zaradi nošnje sani in opisanih orodij in priprav na poti iz Sorice na Sorisko planino so senarja še najmanj tri dni bolela ramena, saj je bila pot dolga okoli 1500 m, višinske razlike pa je bilo 500 m. Po manj strmem svetu, ki se začinja vrh pobočja, imenovanem Na Robu pri Imoličevem križu, in do Soriske planine pa so sani vlekli po snegu.

Po prihodu na Sorisko planino je gospodar svojim senarjem obvezno ponudil »štamperle« žganja. Iz malhe je vzel žganje in ga postavil v sneg, da se je najprej ohladilo. Nekdanji senar, ki je imel bolj skopuškega gospodarja, je dejal: »Šnops je že imel, šnops, vendar ne za snarja, temveč za gospodarja.«

Po prihodu k senikom so na strani, kjer so vratca v senik, na površini okoli 3×3 m do zemlje očistili sneg (na Soriski planini ga pade 2 do 3 m) in si tako pripravili nakladalni prostor, ki so mu rekli lovdeštot (nem. Ladestand).

V senikih na planini je seno ostalo čez poletni in jesenski čas, kjer se je dodobra posušilo, vležalo in čakalo na prvi sneg. Poletno spravilo sena v dolino bi bilo zaradi slabih potov povezano s prevelikimi težavami. Poti iz Sorice na Sorisko planino niso bile vozne kot danes, zato so lastniki sena počakali, da je sneg v zadostni količini zapadel vse do njihovega naselja. Tedaj je napočil čas za »senarenje«, to je spravlanje sena s sankami s planine v dolino. To opravilo je zahtevalo svojevrstno opremo in delovne priprave, dobro telesno pripravljenost sankacev in znanje o upravljanju s sanmi v strminah, kot so bile na izredno strmem delu poti skozi Kužloht po stari poti ali po novi poti skozi Prikele (nem. Brücke) do sedanjega križišča cest Petrovo brdo–Rotk–Sorica.

Pri nalaganju sena so sani stale vzporedno s senikom ob strani z njegovo odprtino. Seno sta nakladala najmanj dva moža. Prvi je iz senika z vilami ali z rokami podajal seno na sani. Drugi je bil zunaj ob sanch, ravnal po njih seno in ga hkrati tlačil. Ko je bilo seno naloženo okoli dva metra na visoko, je zunanji senar pritrdil na sprednjem kraju sani žrd z vrvjo in jo naslonil pod topim kotom po sredini senenega kupa. Tedaj je senar iz senika stopil na seneno kopico, zajahal žrd in jo postopoma pritiskal v vodoravno lego ter pri tem kleče tlačil seno vzdolž žrdi. Spodnji senar pa je z vrvjo preko lesenega obroča, imenovanega »klobasa« (to je lesen prstan debeline 3,5 cm, notranjega premera 5 cm in zunanjega 11 cm, izdelan iz zarastka odlomljene bukove veje, ki prenese velike natezne sile) zategoval vrv na zadnjem kraju žrdi, dokler se je seno še dalo stiskati. Tako stisnjeni kopicici je bilo treba sedaj le še na straneh z grabljami odstraniti slabo vpeto seno, da med vožnjo ni izpadalo. Tako je bil tovor končno pripravljen za prevoz.

Nakladanje sena na sani je trajalo 20–30 minut, najbolj spretni pa so delo opravili tudi v 15 minutah. Seno je moralo biti lepo in enakomerno naloženo ter dobro povezano, saj je sicer bilo nevarno, da se tovor v strmini ali na poševnem zemljišču prevrne. Na sanke naloženo seno je imelo naslednje izmere: visoko je bilo 1,30 m, dolgo 1,90 m in široko 0,80 m in je tako merilo $1,98 \text{ m}^3$ do $2,00 \text{ m}^3$, teža sena pa je znašala $2,00 \text{ m}^3 \times 75 \text{ kg} = 150 \text{ kg}$. Pri večjih senikih je pri nakladanju sodelovalo tudi več senarjev in tudi več voznikov sani, kar je pospešilo odvoz sena. Na dan je senar lahko opravil le dve vožnji in tako v Sorico pripeljal okoli 300 kg sena. V preteklosti so bile zime takšne, da so seno s planine lahko spravili že do novega leta.

Prevoz sena s Soriške planine je potekal po stari poletni poti ob zahodnem obrobju vrtačastega sveta na Greblarjih ali pod sedanjo avtomobilsko cesto, kjer je senar moral premagati prvi daljši in 15 odstotni vzpon, imenovan Veliki Gaštaj. Drugi, manjši vzpon, z imenom Mali Gaštaj, se je dvigal iz Krejlove doline v vrh nad Robom in na vrh Majerlove planine. Ta dva vzpona in moč senarja sta bila merilo za težo sena, ki si ga je lahko naložil senar na sani. Najbolj strm del poti (okoli 100 m dolg) pa je šel skozi Zgornji rob pod sedanjo cesto v Robu. Pred strmecem Na Robu so pod sani namestili omenjeni zavorni verigi, da so z njima lahko skozi Kužloht uravnavali ustrezno hitrost sank. Senarji so bili obuti v skor-nje, ki so imeli na petah podkvice enake izvedbe, kot je konjska, vendar je obra-tno pritrjena na obuvale. Trije zobje na peti, imenovani »grifi«, pa so senarju služili, da je v strminah laže in uspešneje zaviral in usmerjal sani. Hitrost se je zmanjševala tako, da je voznik dvignil sprednji del sani in s tem prenesel težišče na zadnji del; preprosto, vendar učinkovito zaviranje. Šibkejšim ali še neizkuše-nim senarjem je v tem strmem in nevarnem delu poti skozi žrelo Kužloht priskočil na pomoč še drugi senar. Med prevozom so se sani redko kdaj pre-obrnile. Do tega je prišlo predvsem na mestih, kjer je bila gaz preveč nagnjena in če seno ni bilo dovolj enakomerno naloženo ali ne zadosti stisnjeno in povezano z zrdjo. Zadnje sani s senom, ne glede na to, ali so bile čez običajno mero naložene ali le delno, so imenovali »babca«. Vožnja s sanmi od Kemperlovega senika, ki je ležal najvišje in najbolj globoko v Soriški planini, do Sorice je trajala okoli eno uro. Največ časa je bilo porabljenega za vleko sani v Veliki in Mali Gaštaj ter za vožnjo skozi Rob, nameščanje in odstranitev rajsov. Vožnja iz Tora (1080 m) do Sorice je trajala le 15 minut.

Nekateri kmetje v vasi Bača, ki imajo senožeti pod vasjo, so senena bremena transportirali po pleteni žični vrvi s pomočjo vitlov. Na podoben način spravljajo seno po vrvi z južnih pobočij Črne prsti tudi še dandanes v vasi Stržišče.

Nekdanja senarska pot iz Sorice na Soriško planino

Cesta Sorica – Bohinjska Bistrica čez Soriški ali Bohinjski preval (1282 m) je bila pred drugo svetovno vojno zamišljena nekoliko drugače. Iz Sorice do Rotka naj bi tekla po isti poti, kot je izpeljana današnja avtomobilska cesta Sorica–Bohinjska Bistrica. Od tu pa naj bi se dvigala v Zgornje Danje in dalje na sedlo Mišen grunt (1266 m). Obšla bi kraško globel Movže in bi prek Greblarjev pod Črnim vrhom prišla na Soriško – Bohinjsko sedlo oziroma na današnjo cesto. Ta cesta bi bila daljša, vendar je imela namen napraviti Zgornje Danje dostopnejše.

Z novo avtomobilsko cesto Sorica–Soriška planina, ki petkrat prečka staro senarsko pot, so posamezni odseki stare poti ostali pod novo cesto. Opuščeno nekdanjo pot zarašča gozd in tako postopoma na zemljišču izginjajo sledi nekdanje poti. Da bi ohranili smeri, sem ob spremljavi Janeza Kežarja to pot prehodil in napravil opis in zemljepisno skico tega območja z vsemi pomembnimi naravnimi posebnostmi in z ledinskimi imeni.

Stara pot iz Spodnje Sorice na Soriško planino in naprej v Bohinj je potekala do križišča na Rajdi (954 m) po trasi današnje avtomobilske ceste. Od tu naprej je vodila

čez Grube in Lanerbejk do Prekela (1030 m), kjer so senarji pod težo sank in drugega orodja prvič počivali in si hladili ramena. Dalje se je pot vzpenjala v naklonu 17–22 odstotkov po vzhodnem pobočju Drauha do mesta, imenovanega Tor (1080 m). Tu sta se odcepili dve poti in vsaka zase prestopili skalni prag Soriških peči na najnižjem mestu, imenovanem Na Robu (1200 m), to je med Drauhom (1549 m) in Tonderškoftom (1326 m). Z odcepa v Toru so senarji in kasneje planinci uporabljali zahodno pot, ki je soriški skalni prag prekoračila v Zgornjem Robu. Dvajset metrov pod Robom (1180 m) so senarji v drugo in zadnjič počivali. Desna pešpot pa je iz Tora vodila čez Spodnji Rob, a je za senarjenje niso uporabljali. Leta 1928 pa so iz Tora napravili še novo vmesno pot, za silo prevozno tudi z živino (samo s prvim delom voza – oplinom) in z vleko. Speljana je bila skozi Spodnji Rob, katerega vrhnji del je prepadni skalni prag. Tu je bil v skalo napravljen 180–200 cm širok in kakih 20 m dolg usek. V skalo zasekana pot v Spodnjem Robu, imenovana tudi Žrelo, je še danes dobro vidna. Z Robu se je pot dvignila v vrh Malega Gašteja in nato spustila v Kreljovo dolino. Od tu se je pot znova dvignila na vrh Velikega Gaštaja na Majerlovi planini in se spustila v Greblarje. Iz Greblarjev je pot prišla na vnožje Soriške planine (1270 m) pri Oželtovem in Kejžarjevem seniku, to je na jugovzhodni strani današnjega parkirišča. Celotna pot od Rajde (954 m) pri Kogljiglnu do Soriške planine je bila dolga 4 km, dvignila se je za 316 m, poprečni nagib pa je znašal okoli 8 odstotkov.

Zaključek

Zadnji, ki je še leta 1978 kosil travo visoko v Lajnarju in senaril, je bil Anton Kejžar, Šorlov iz Zgornje Sorice. Potreba po pridobivanju suhe živinske krme na planinskih senošetih je namreč začela postopoma odmirati. Na to so vplivale posledice v letu 1921 postavljene državne meje, kasnejših razlastitev zemljišča s strani Italije, zmanjševanja staleža živine, padanja cen žita in moke ter povojnega usmerjanja in kasneje uhajanja gorskega prebivalstva v dolino k hitrejšemu, lažjemu in boljšemu zaslužku v industriji. To vse je vplivalo na spremembo nekdanjega načina kmetovanja. Pridelava žit je postala nerentabilna, zato so opustili obdelavo njiv in sejanja žit. Njive so spreminjali v travnike in tako je ob znatno znižanem staležu živine in napol zasedenih hlevih bilo dovolj krme v sami Sorici. V nekdanjih mogočnih rustikalno grajenih kozolcih danes ni več videti žitnih snopov, marveč le deteljo in travo ali pa prazne late.

A. Viri

1. *Sorica in Soriška planina*. Muzejsko društvo v Škofji Loki, 1986, str. 28–29.
2. Pavle Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, Škofja Loka 1973, str. 450.
3. Dr. Rudolf Andrejka, *Ratitovec. Planinski vestnik*, 1925, št. 7, str. 146.
4. Josip Arnič, *Sorica in nemški Schultereitn. Koledar Družbe sv. Cirila in Metoda za leto 1931*, str. 71 in 172.
5. *Kronika župnije Sorica*, (cit. Kronika)
6. *Kronika*
7. *Krajani leksikon Slovenije I*, Ljubljana, 1968, str. ??? (cit. KLS)
8. *Atlas Slovenije*, Ljubljana 1986, str. 102 (KLS)
9. *Atlas Slovenije*, Ljubljana 1986, str. 103 Zali log A 2, Bs

10. Simon Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, Gorica 1882, str. 42 in 43.
11. Valvazor
12. P. Kozler Potovanje po okrajih Slovenskega naroda, *Koledarček za prestopno leto 1856*, od str. 33 do str. 37
13. Andrej Likar, Lepoznanske drobtinčice, Sorica in pa Soričanje, *Bleuvisor koledarček za leto 1856* od str. 33 do str. 37
14. *Kronika župnije Sorica*, cit. Kronika)
15. *Kronika župnije Sorica*, cit. Kronika)
16. *Kronika župnije Sorica*, cit. Kronika)
17. Žumer, *Selska dolina*
18. *Kronika župnije Sorica*, cit. Kronika)
19. *Kronika župnije Sorica*, cit. Kronika)
20. Informator Janez Kejžar, Sorica
21. Informator Janez Kejžar, Sorica
22. Informator Janez Kejžar, Sorica
23. Informator Janez Kejžar, Sorica
24. *Kronika župnije Sorica*, cit. Kronika)
25. I. Grohar je napravil prvi letnik na Deželni slikarski soli v Gradcu (1892-93)
26. Pongovbarje, str. 24, so imele nekdanje črne kuhinje, v katerih so jedila kuhali v krušni peči. Pongovbar je stojalo z valjem, postavljeno zunaj peči in je služilo, da so po njem drsele burkle in na njih težki polni železni lonci globoko v peč ali iz nje

B. Uporabljena literatura

1. Glasnik str. 49, V, Župnija Sorica (Amt Zarc)
Sorica (Nidern) je imela 15 kmetij (Hochen ???
V dolini (Im Thall) 2 kmetiji
Spodnje Danje (Zu Nidern Hueben) 9 kmetij
Zgornje Danje (Zu Oberrn Hueben) 4 kmetije
Trojar (Zu Troyen) 2 kmetiji
Zabrdo (Unter den Hochen Egkh) 3 kmetije
Torko (Am Tjhorkh) 2 kmetiji
Ravne (Im Ebendtlein) 4 kmetije
Prtove (Am Prietfach) 4 kmetije
2. Anton Jellovschek, *Beiträge zur Topografie und Geschichte von Lack*, junij 1856
3. C. Freiherr u Czoernig, *Die Deutsche Sprachinsel Zarz im Krain*, objavljeno v Zeitschrift des Deutschen und Osterreichischen Alpenverein Jahrgang, München 1876, od str. 163 do 176.
4. Avgust Dimitz, *Geschichte Krains von Altesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, Laibach 1876.
5. Carl Freiherrn u Czoernig, *Die Deutschen Sprachinsel in Süden des geschlossenen deutsche Sprachgebütes im ihrem gegenwärtigen Zustande*, Klagenfurt 1889
6. *Die Deutsche Mundart von Zartz im Oberkrain*, univ. prof. dr. Primus Lessiak, Mit Ergänzung von univ. prof. dr. Ebernhard krauzmayer und dr. Annemarie Richter, Verlag Herman Böhlhaus Nachfolger Weimar 1944.
7. Vilhelm Baum, *Reste deutscher Sprachinseln in Slovenien*. Ein Beitrag zur Verständigung die Völker: Die Brücke 12 Kärntner Kulturzeitschrift Johrang g. Herbst 1980,
8. Balduin Saria, *Die mittelalterliche deutsche Besiedlung in Krain Bochreiche der südosdeutschen historischen Komision Bd. 16* Gedenkschrift für H. Steinacker München 1966, str. 85-104.
9. Guzelj, Sorica vabi, *Glas*, sredo 2. september 1970.
10. Marijan Masterl, Zemlja proti betonu, *Delo*, 21. februarja 1976.
11. Slavko Fras, O čudni dvojezični knjigi Nemci in Slovenci na Kranjskem – odgovor na knjigo dr. Vilhelma Rauma, *Delo*, Ljubljana, 17. septembra 1981
12. *Selska dolina*, Muzejsko društvo Škofja Loka, Železniki
13. Marijan Masterl, *RTC Sorica*

Opombe

¹ *Krajerni leksikon Sloventje*, I. knjiga, 1968, str. 386, France Planina

² *Sorica in Soriska planina*, Muzejsko društvo v Škofji Loki 1986, Pavle Blaznik

¹⁴ *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*, Muzejsko društvo v Škofji Loki, str. 24

¹⁵ *Sorica in Soriska planina*, Muzejsko društvo v Škofji Loki, str. 29.

¹⁶ *Sorica in Soriska planina*, Muzejsko društvo v Škofji Loki, str. 29.

¹⁷ *Zgodovina Tolmuskoga*, v Gorici, 1882, str. 42–43, Simon Rutar.

¹⁸ *Soriska župnijska kronika 1906–1934* (SZK).

¹⁹ *Krajevni leksikon Slovenije*, I. knjiga, 1968, str. 550.

²⁰ *Soriska župnijska kronika 1906–1934*.

²¹ *Soriska župnijska kronika 1906–1934*.

²² *Soriska župnijska kronika* in Arhiv Marijan Masterl.

²³ *Soriska župnijska kronika 1906–1934*.

²⁴ *Soriska župnijska kronika 1906–1934*.

²⁵ *Selska dolina v preteklosti in sedanjosti*, Muzejsko društvo v Škofji Loki, 1973.

²⁶ *Selska dolina v preteklosti in sedanjosti*, Muzejsko društvo v Škofji Loki, 1973.

²⁷ Izjava Janeza Kežarja – Hajžlarja, Sp. Sorica

²⁸ Izjava Janeza Kežarja – Hajžlarja, Sp. Sorica

²⁹ Izjava Janeza Kežarja – Hajžlarja, Sp. Sorica

³⁰ *Krajevni leksikon Slovenije*, I. knjiga, 1968, str. 586, 574 France Planina

SPOMINI NA PRIJATELJA MARIJANA MASTERLA

Nekega že davno minulega obdobja, tam po letu 1930, sva se spoznala in začela srečevati oba Marjana na vrtu Škoparjeve bajte,* lesene, s slamo krite, skromne a prijazne hišice, v kateri je takrat živel Marijan Masterl, jaz sem pa živel v hišniškem stanovanju Puštalskega gradu, kjer je bil moj oče hišnik. Marijan je že končal osnovno šolo in je bil pri koncu učne dobe v gradbeništvu, jaz pa sem vstopal v novo osnovno šolo, ki je bila prav v tistem letu dograjena.

Devet let starejši Marijan je bil pravi strokovnjak pri skromnih igrah na dvorišču, ko sva gradila hišice iz kamnja in ostankov opeke, te oblagala s travno rušo, pa tudi na dvorišču z ograjami nisva pozabila. Hodila sva se kopat v Poljanščico, v »pene« pod Puštalsko bryjo in Šturmovo skalo, ob njem sem se naučil plavati še preden sem prestopil šolski prag. Voda je bila seveda takrat še popolnoma čista, saj smo jo lahko brez skrbi pili.

Marijan je odšel v Ljubljano na delo in nadalnje šolanje, jaz sem ostal v Škofji Loki. Pričela se je druga svetovna vojna. Na Cvetno nedeljo popoldne v aprilu 1941 leta so prišli v Škofjo Loko italijanski vojaki in prejšnje življenje se je spremenilo. Z Marijanom se med vojno nisva več videvala.

Ponovno sva se srečala, družila in sodelovala po letu 1964, ko sva oba službovala v Ljubljani. Še tesneje sva sodelovala od leta 1978, ob skupni družbeni zadolžitvi v Odboru udeležencev družbenega dogovora o gradnji in financiranju Cankarjevega doma. Marijan je bil v komisiji izvajanja gradbenega nadzora, jaz pa v finančni komisiji. Do izvajalcev je bil strog in zahteven, preverjal je kakovost in porabo gradbenega materiala, pri zahtevnejših delih pa je nadzoroval neposredno izvajanje. Ni moč oceniti, koliko svojega prostega časa je porabil za posvetovanja z izvajalci in udeleženci družbenega dogovora, kajti za vse je bilo potrebno zagotoviti pokritje v finančnem načrtu. S takim tesnim in odgovornim sodelovanjem smo uspeli, da je bil Cankarjev dom zgrajen in 25. aprila 1986 leta izročen slovenski javnosti in delovnem kolektivu v upravo in upravljanje.

Marijan Oblak

* Ta je sedaj na vrtu Loškega gradu. Op. uredništva

MARIJAN MASTERL - PARTIZANSKI FOTOREPORTER

Marijan Masterl se je rodil 21. novembra 1917 v Škofji Loki. S fotografijo se je ukvarjal že od leta 1933. V začetku je uporabljal zelo preproste fotoaparate. Pred drugo svetovno vojno je kot planinec in član Alpinističnega kluba Skala fotografiral predvsem alpski svet in etnografske značilnosti Gorenjske. Zelo dragocen je posnetek prihoda nemške okupacijske vojske v Škofjo Loko 12. aprila 1941.

Leta 1943 je Marijan odšel v partizane v Gorenjski odred, kjer je fotografiral borbe in štab odreda. S seboj je vzel za tiste čase odličen fotoaparata leica format znamke Kodak Retina. Zato so njegovi posnetki v partizanski bojni enoti (Gorenjski odred) ostri in kvalitetni. Vseskozi je med vojno imel s seboj fotoaparata in vestno beležil dogodke in ljudi okoli sebe. Zaradi številnih in tematsko pestrih fotografij ga prištevamo k partizanskim fotoreporterjem, čeprav zaradi drugih zadolžitve v dobesednem pomenu to ni bil. Marijan Masterl ni bil član nobene fotografske sekcije. Fotografiral je samoiniciativno. Bil je graditelj in vodja partizanskih tehnik v Martinj vrhu, v Kokri in nad Dolžanovo sotesko pri Trziču. Nazadnje je bil oficir partizanske vojno obveščevalne službe poveljstva 9. korpusa. V obveščevalni službi 9. korpusa je pripravljaj zemljevide in načrte nemških utrdb od Trsta, Furlanije, skozi Kanalsko dolino. V tem obdobju je posnel enkratne posnetke partizanskih smučarskih tekem (skoki) v Cerknem 20. januarja 1945. Gre za izredno ostre in dinamične fotografije, ki jih je Marijan Masterl mojstrsko ujel v svoj fotoaparata in nam ohranil edinstveno

Zavezniška pomoč nad Primorsko leta 1945 (foto: Marijan Masterl)

podobo partizanskih smučarskih tekem. Dinamiko in neverjetno ostrino posnetkov partizanskih smučarskih skakalcev med skokom mu je omogočal tudi že omenjeni zelo kvaliteten fotoaparati. Na osnovi omenjenih dokumentarnih posnetkov je Marijan Masterl leta 1995 objavil brošuro Partizanske smučine Cerknó 45. Prav tako je posnel razne vidike partizanskega življenja: delitev hrane, šivanje in pranje perila itd. Fotografiral je tudi tovorno žičnico Farji potok (Blegoš - Kočirjevše). To so edini posnetki o tej prometni napravi, s katero so premagovali strmi del poti med Gorenjsko in Primorško. To je bila transportna pot, ki je vodila v Cerknó iz Kroke in Sorskega polja. Prav tako so pomembni zračni posnetki zavezniške pomoči na vojskem 1945, ki kaže na sodelovanje narodnoosvobodilnega partizanskega gibanja z zavezniki. Ko je bil na območju 9. korpusa, je sodeloval z Ločanom Sandijem Jesencem, ki je v okviru Geodetske sekcije vodil foto oddelek. Filme mu je dobavljala Ločanka Vera Koman (poročena z arhitektom Strenarjem). V Radovljici je imela svojo drogerijo. Ko je bil v partizanski tehniki v Kokri, mu je filme razvijal cestar iz Spodnjega Jezerskega.

Marijan Masterl se je kot številni drugi borci in partizanski fotoreporterji konec aprila in v začetku maja 1945 udeležil zaključnih bojev za osvoboditev Slovenskega Primorja. Njegovo pot lahko spremljamo skozi fotografije. Tako je na svoji poti posnel številne kraške vasi, njihovo značilno kraško arhitekturo s številnimi obeležji in prizori iz tedanjega življenja. Njegov etnografski pristop k fotografiji je izviren in je verjetno nadgradnja predvojnega fotografiranja etnografskih značilnosti Gorenjske. Njegova pot se zaključí v Trstu, kjer je posnel boje za Trst in manifestacije ob osvoboditvi.

Za Marijana Masterla lahko rečemo, da gre za zelo nadarjenega in samosvojega partizanskega fotoamaterja, ki je svoje predvojno vedenje o fotografiji uspešno prešil v partizansko fotografijo. Iz njegovih fotografij je razvidno, da je Marijan Masterl izreden estet, ki ima smisel za ambient in detajle, zato ni čudno, da je bil kljub častiljivi starosti, ob zaključku svoje življenske poti, študent četrtega letnika umetnostne zgodovine na Univerzi za tretje življensko obdobje. Marijan Masterl je bil po poklicu diplomirani gradbeni tehnik. Po vojni je bil direktor Gradbenega podjetja Tehnik v Škofji Loki in nato višji bančni svetnik v Ljubljanski banki. Originalne med vojno posnete filme hrani Loški muzej Škofja Loka, medtem ko kopije hrani Muzej novejšé zgodovine Slovenije v Ljubljani.

Dejan Vončina